

İSLÂM EĞİTİMİNİN ÖZELLİKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Abdullah ÖZBEK

GİRİŞ

İslâm medeniyetini meydana getiren en büyük faktör, şüphesiz İslâm eğitimidir. Çünkü İslâm, ilmi ve ilim adamını kutsileştirmiş, ilmi ibadet derecesine yükseltip her sahada eğitimi yaygınlaştırmıştır.

Allah insanı ilim (öğrenme) özelliğiyle, diğer varlıklara üstün kılmıştır. Diyebiliriz ki, Allah insanı okumak, öğrenmek ve öğretmek için yaratmıştır.

İslâm nazarında ilim, mutlak bir üstünlüktür. (1) Hakkında bilgi sahibi olmadığımız şeylerin ardına düşmek ise, kesinlikle yasaktır. (2)

İslâm insana bir bütün olarak bakar. İnsanda bulunan tabii güçlerden hiç birini bastırmayı ya da yok etmeyi hedef almaz. Yine bu güçlerin birbirlerine tahakkümü de söz konusu değildir. Önemli olan bunların uyumlu bir şekilde birbirleriyle kaynaşmaları ve bütünleşmeleridir.

İslâm insanı, faydalı ilim öğrenmeye özendirmiştir. Nitekim insanın, «Allah'ın halifesi» olma şerefi, ilim verilisinin bir sonucudur. (3)

İnsanın Allah'ın halifesi olması ne anlama gelir?

Öncelikle, gerek iktisadi ve politik, gerekse daha başka faaliyetlerde olsun, sosyal ve ferdi hayatın bütün kesimlerinde insanın, Allah adına çalışan bir hizmetli, bir görevli oluşu demektir. Böyle bir düşünce, dinamik bir inancın doğmasına imkan sağlar. Sağlam ve güçlü bir medeniyet ise, ancak bu dinamik inanca bağlı olarak hayatını sürdürebilir.

İkinci olarak halifelik, insanın Allah tarafından bir takım yeteneklerle donatılmış olması anlamına gelir. Bu yetenekler insana, tabiat kuvvetlerine hakim olma ve onları kendi faydası için kullanma fırsatı verirler.

(1) Neml, 27/15.

(2) İsra, 17/36.

(3) Bakara, 2/30 - 34.

Allah'ın halifelîği fikri sayesinde bütün kapılar, ilmi ve teknolojik ilerlemelere açılmışlardır. Bu düşünce, aynı zamanda tabiat kuvvetlerine tapınma düşüncesine de son vermiştir. (4)

İslâm eğitimi, her yönden fert ve toplumun hayrını ister. İslâm eğitimi, bütün insanlığın maslahatını hedef alır, elinden ve dilinden kimseye zarar gelmeyen (5) bir toplum oluşturmayı plânlar.

İslâm eğitiminin hedefi açıktır, dayandığı temeller ortadadır, insan fitratına, aklına ve psikolojisine uygundur. Bu sebepten her türlü şartlar altında tatbik imkânına sahiptir.

İslâm eğitiminde taassub yoktur. İnsana faydalı olan her türlü bilgi, onun öz malı durumundadır. (6)

İslâm, insanı yaptıklarından sorumlu tutar ve ona kullanabileceği ölçüde hürriyet verir.

Günümüzün en önemli eğitim problemlerinden olan «fırsat eşitliği» meselesi, hâfâ çözülememiştir. İslâm eğitimi, bu konuda her türlü tedbiri almıştır.

İslâm eğitim tarihinde mescitler, âlimlerin evleri, daru'l-hikmeler, daru'l-İlmler, daru'l-kütüpler ve ders halakaları, edebî ve ilmi toplantı yerleri, araştırma ve öğretim için açılmış birer eğitim kurumlarıdır. Devlet de öğrencilerin yiyecek, mesken, tedavi ve benzeri bütün ihtiyaçlarını, (ilim öğrenmelerinden dolayı) karşılamıştır. (7)

Eğitim ve öğretimin bir düzene sokularak, mevcut bilimlerin ve bilgilerin bir arada bulunduğu kurumlar olarak gelişmesinde ve bunların bir **âmme kurumu** olarak devlet eliyle kurulup korunmasında, Türkler'in büyük emeği olmuştur. (8)

İlim öğrenmek için, büyük sıkıntılara katlanılarak yapılan yolculuklar, ilk defa müslümanlarca başlatılmıştır.

İslâm iki günün birbirine eşit olmamasını ister. Bu sebepten «İlim be-

(4) Fazlurrahman Ensari, İslâm Açısından Bilim ve Felsefe, Çığır Yayınları, Terc: Cemal Karaağaçlı, İst. 1979, s. 176.

(5) Buhari, İman, 4 - 5; Müslim, İman, 64; Davud, Cihad, 2; Tirmizi, Kıyame, 52.

(6) Tirmizi, İlim, 19; İbn Mace, Zühd, 15.

(7) Ahmet Çelebi, Tarihu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, 7. baskı, Kahire, 1982, ss. 102 - 205.

(8) Beyza Bilgin, Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Ankara 1980, s. 27.

şikten mezara kadardır» prensibi, makro planda bütün hayatı kuşatmıştır.

Hıristiyan dünyasının, ilme ve ilim adamlarına karşı olumsuz tavır alışı, (9) kasıtlı olarak, Orta Çağ'ın genel özelliği gibi gösterilmek istenmektedir. Aslında bütün dünyanın böyle olduğunu söylemek, haksız bir iddia olur.

Batı için karanlık bir devir olan Orta Çağ, İslâm dünyasında medeniyetin her yönden boy attığı bir çağdır. Çünkü İslâm dünyasında ilim, her yönüyle itibar görmekteydi. Öğrenci ve ilim adamlarının istifadesi için büyük kütüphaneler kurulmuş, bu uğurda yapılması gereken her türlü hizmet sunulmuştu.

Bugün, birçok kanun ve milletlerarası kararlara rağmen kardeşlik, hürriyet, eşitlik, sosyal adalet ve fırsat eşitliği mefhumları hala gerçekleşme imkânı bulamamaktadır. Fakat bu değerlerin, İslâm eğitimi sayesinde tatbik edilme şansı bulmuş olduklarını söylersek, sadece tarihî bir gerçeği ifade etmiş oluruz. Çünkü İslâm «iyi insan» yetiştirmeyi hedef almıştır. Bunun şartı bilgi ile ahlâkı kaynaştırmaktır.

Üzülerek söylemek gerekir ki, bugün bilgili insan demek, terbiyeli insan demek değildir. Öyle olsaydı, okuyanlar arasında anarşi problemi olmazdı. Terbiye, inanma, sevmeye ve fedakârlık işidir. Bunun için de, küçük yaştan itibaren ahlâkî davranışların kazandırılması, faydalı insanın yetiştirilmesinde önemli bir faktördür.

İslâm, bilginin insanlığın faydasına kullanılmasını ister, Aksi takdirde bilgi, hırsız elindeki fener gibi, kötülük işlemeye yarayan bir alet olur.

İslâm eğitimi her yönden insanın problemini çözmeye yöneliktir.

İslâm eğitiminin temel kaynağı Kur'an ve Sünnet'tir. Bu iki kaynağı kısaca izah edelim.

Kur'an :

Kur'an'ın en büyük hedefi, insanı Allah'a kul yapmaktır. İnsan davranışlarının hepsi, bu kulluğun içerisinde yer alır.

Kur'an başta aklın eğitimini öngörmektedir. Çünkü akıl, insan olmanın ve mükellef olmanın şartıdır. Yine insan akılla yaratıcının âyetlerini

(9) Sigrîd Hunke, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi, Terc: Servet Sezgin, Bedir Yayınevi, İst., 1972, ss, 251 - 315.

kavrar, tefekkür eder. Nitekim Kur'an her vesile ile akıl sahiplerinin düşünmelerini ve ibret almalarını ister. (10)

Kur'an en büyük eğitim prensiplerini ihtiva eder. Bu, insan nefsinin temizlenmesi ve hayra yöneltilmesidir. İnsan bunu kabul edebilecek özelliktedir. (11)

Kur'an'da bütün insanların fitratına uygun bir eğitim üslûbu vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz :

- a. Soru - cevap
- b. Kıssa ile eğitim
- c. Ümit ve korku ile eğitim
- d. Misâlle açıklama
- e. İbretle olaylara bakmak
- f. Güzel örnekle eğitim.

Kur'an insanın, yaşamaktan gayesini, değerini, kâinat içindeki yerini açıklar. Buna göre insan :

- a. Mükerrerem (en güzel şekilde) yaratılmıştır. (12)
- b. Güzel şeylerle mükafatlandırılmıştır. (13)
- c. Bu sebepten insanın yaptığı işlerin de güzel olması istenir. (14)

Sünnet :

Sünnet, İslâm eğitiminin ikinci kaynağıdır. Hz. Peygamber kendisini bir muallim (eğitimci) olarak tanıtmaktadır. (15)

Sünnet Kur'an'ın uygulaması olup, Hz. Peygamber'in hayatında şekillenmiştir.

Allah Hz. Peygamberi, risaleti tebliğ edecek bir özellikte terbiye edip hazırladı. Bu terbiye, beşer nevinin tabii tutulduğu en sıkı terbiyedir. Bütün yönüyle fitrat çerçevesinde gerçekleştirilmiş, örnek bir hayattır.

(10) Sad, 38/29.

(11) Şems, 91/7 - 10.

(12) İsrâ, 17/70; Tîn, 95/4.

(13) İbrahim, 14/32, 33; Nahl, 16/12, 14; Hac, 22/65; Casiye, 45/12.

(14) Sebe, 34/11.

(15) İbn Mace, Mukaddime, 7.

Kur'an bu hayatı, bütün insanlık için örnek bir hayat olarak takdim etmektedir. (16)

Hz. Peygamber, Kur'an'ın prensiplerinin açıklanmasında bir kaynaktır. O, bilmeyen bir topluma gönderilmişti. Bununla birlikte, Kur'an'la o nesli eğitti. Onlara Allah'ın kudretini tanıttı, daima güzel davranışlar kazandırarak nefislerini tezkiye etti, her şeye hikmetle bakmayı öğretti. (17)

Hz. Peygamber, her fırsatta, dîni kavramları için ashabı teşvik eder, bilmediklerini çekinmeden sormalarını isterdi. (18) Bir mesele hakkında bilgisiz hüküm verilmesini, asla hoş karşılamazdı. Bir keresinde yaralı bir adama, ihtilam olması sebebiyle gusül etmesi emredilmiş, neticede de ölmüştü. Hz. Peygamber, durumdan haberdar olunca, üzüntülerini şöyle açıklar: «Onu öldürdüler! Allah cezalarını versin! Sormak bilgisizliğin şifası değil miydi?» (19)

İslâm eğitiminin kaynağını araştırırken, iki temel soruyu daima göz önünde bulundurmalıyız :

- a. Kur'an Hz. Peygamber'i hangi prensipler doğrultusunda eğitti?
- b. Hz. Peygamber ashabı nasıl eğitti?

Kur'an ve Sünneti araştırdığımızda, bu iki sorunun, şu esaslar dahilinde cevaplandırıldığını görürüz :

A — İtikadî Esas

Hz. Peygamber, Mekke'deki on üç yılını, ashabın kalbine îmânı yerleştirmekle geçirdi. Onun için itikad, İslâm eğitiminin temelini teşkil eder.

Kur'an'da insan, kâinat, hayat, yaratıcı ile irtibatlı bir şekilde sunulmuştur ve bu ilişkiler içinde insan - yaratıcı ilişkisine özel bir dikkat çekilmiştir. Bu çizgileri şöyle sıralayabiliriz :

a. Allah insanı yaratmaya çamurdan başladı, sonra insan neslini bir nutfeden, hâkir bir sudan yarattı. Sonra şeklini düzeltip tamamladı ve bizzat kendi kudretinden ona ruh üfördü. (20)

(16) Ahzab, 33/21.

(17) Cuma, 62/2.

(18) Muhammed Accac el-Hatib, Es-Sünnetü Kable't-Tedvin, 2. Baskı, Kahire 1971, s. 38.

(19) İbn Mace, Taharet, 93; Davud, Taharet, 127; Darimi, Vudu, 70; Ahmed b. Hanbel, c. I, s. 330.

(20) Secde, 32/7 - 9.

b. Allah meleklerle, ilk insan Âdem'e secde etmelerini emretti ve insan neslini yer yüzünde kendisine halîfe kaldı. (21)

c. Allah insanı, ilim, akıl ve öğrenmeye olan kabiliyetiyle, kâinatta-diğer varlıklardan üstün kıldı. (22) Aynı zamanda diğer varlıkları emrine verdi. (23)

d. İnsan hayır ve şerri ayıracak özellikte yaratılmıştır. (24)

e. Kainattaki bütün şeyler insanı imtihan içindir. İnsanda bulunan şehvetler ve dünyada Allah'ın kudretine delâlet eden şeyler, birer imtihan vasıtasıdır. (25)

f. İnsan dünyada yaptıklarının karşılığını görecektir. (26) Kâinatın, Allah tarafından tayin edilen ömrü tükenip hayat son bulunca, bütün yaratıklar hesap vermek üzere toplanacaktır.

Bütün bu tasvirlerde Allah'ın azameti, yaratıcılığı, gücü ve kudreti, rahmeti, hayatı bahşetmesi, bütün kuvvetlerin sahibi oluşu, mahlukların hepsinin kendisine döneceği açıkca müşahede edilmektedir.

İnsan, kâinat, hayat, yaratılış, hesap etrafındaki bu silsileli fikri irtibatla, İslâm eğitimi için itikadî bir temel buluruz. Bu esasları kısaca şöyle açıklayabiliriz :

Allah'a İman :

İman, bütün kâinatta, nefsimizde, canlılarda, ay ve güneşte, deniz ve karada, yer ve gökte, Allah'ın rahmet ve kudret eserini düşünerek, yer ve göğün yaratıcısının azametini, idrak ve tasdiktir. (27)

Kâinatta bütün varlıklar, başka bir varlığa muhtaçdırlar. Bu varlık ve kuvvet, şüphesiz Allah'tır. Öyle bir yaratıcıdır ki, birdir, doğmamıştır, doğurmamıştır. Ezelîdir, kendinden önce hiç bir varlık yoktur. Ebedîdir, kendisinden sonra da hiçbir şey yoktur. İlimi her şeyi kuşatmış, rahmeti de her şeyi kaplamıştır. Her şeye galip olup noksanlıklardan uzaktır. Adâletinden asla şüphe edilmez. Rahmândır, rahîmdir, rezzâktır, kendisinin dışındaki bütün varlıklar O'na muhtaçdır. Hayat ve ölümü O yaratmıştır.

(21) Bakara, 2/30.

(22) Bakara, 2/31.

(23) Lokman, 31/20.

(24) Şems, 91/7 - 10.

(25) Mülk, 67/2; Kehf, 18/7.

(26) İbrahim, 14/51.

(27) Abdurrahman Nahlavi, Et-Terbiyetu'l-İslamiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1982, s. 34 (Ebul A'lâ El-Mevdûdi, Hazâratu'l-İslâmiyye, ss, 138 - 139'dan naklen).

Bütün bu deliller îmanı kuvvetlendirir. Allah'a iman bütün sevgilerin ve ümitlerin kaynağıdır. İmansız insanın hayata güveni yoktur. Kur'an, Allah'a iman etmeyen kimseleri açıkca tasvir eder ve onların sürekli sıkıntı içinde yaşadıklarını bildirir. (28)

İman, yaratıcıya ve insanlara güvenme vasıtasıdır. Psikolojik yönden Allah'a imanın insan üzerindeki etkilerini şöyle özetleyebiliriz :

a. Allah'a îman insanın hayatını tanzim eder, zihnini çatışmalardan korur.

İnsan, çocukluğundan itibaren bir çok şeyi bilme, meçhulü keşfetme, düşünme ve kendisini araştırma duygusuyla gelişir. Her zaman aklı meşgul eden bazı sorular vardır :

- «— Doğmadan önce neredeydik?
- Hayat nasıl başladı?
- Sonumuz ne olacak?
- Kâinatın nizamını kim koydu ve kim yarattı?»

Allah'a îman, aklın bu problemlerini çözer. Çünkü tevhid akidesine göre, kâinatta idrak ettiğimiz ve edemediğimiz her şey, Allah'ın mülkündendir. Küçük büyük her şey Allah'ın büyüklüğünü ispatlar. Kur'an bu konuda sürekli düşünmemizi ister.

b. Allah inancı insanı mütevazı yapar. Eğer insan kuvvetine gururlanırsa, hemen Allah'ın kudretini düşünür. Çünkü yaratan ve öldüren O'dur. Eğer insan malından dolayı gururlanır, israfa yönelir, yüksekte bakmaya başlarsa, Allah'ın zenginliğini ve malı O'nun verdiğini hatırlar, sonra da cömertlik yolunu tutar, insanlara dost olur.

Eğer kibir ve gurur bilgiden kaynaklanıyorsa, kâinata bakmak ve bunun Allah'ın ilminden küçük bir nümune olduğunu düşünmek, insanı yine mütevazılığa götürecektir, tedirginlikten kurtaracaktır.

c. Allah inancı insanı boş hayallerden uzaklaştırır. Allah yanında üstünlük, iyi işler yapmakla sağlanır. Zengin - fakir, amir - memur, işçi - patron ayırımı yoktur O'nun huzurunda. Herkes kendi konumuna göre sorumludur. Hiç bir iş karşılıksız kalmıyacaktır.

İman sayesinde insan bilir ki, Allah âdildir, dualara karşılık verir, tevbe edenleri bağışlar, zulme uğrayanların hakkını alır, zâlimin yakasından yapışır.

İşte bu inanç insanı ümitsizlikten, intihar etmekten, hayat korkularından, kötü yollara sapmaktan uzaklaştırır. Neticede hem kendisiyle hem de çevresiyle uyumlu bir insan haline getirir.

İnanan insanın daima yaşama imkanı vardır. Çünkü eş, dost, arkadaş ve bütün insanlarla belli konumlarda ilişki kurar, yalnızlık çekmez. Bu sebepten inanan insan intihar etmez.

İnanç insanın feragat ve fedakârlık duygusunu güçlendirir. Böylece hayatın gayesi, sadece maddî ihtirasların tatmininde görülmez.

Kitaplara İman :

İnsanlar sürekli ilahî tebliğe muhatap olmuşlardır. Topluluklarını düzeltmek için Allah Peygamberlerine kitaplar indirmiştir. Hz. Peygamber'e de Kur'an indirilmiştir.

Kitaplara imanın terbiyeci (eğitsel) değeri büyüktür. Çünkü bu iman, emirleri, yasakları, mükafaat ve cezayı hatırlatır, akli terbiye eder.

Kur'an ise, bizi, baştan sona düşünmeye ve akli çalıştırmaya davet eder. (29) Bu düşünme sonucu bizde, «delilsiz ve ilimsiz hiç bir şeyin kabul edilmemesi fikri» oluşur. (30) Çünkü Kur'an her şeyde delil ister. (31)

Kur'an'ın Allah tarafından indirildiğine iman, ferd ve toplum hayatını düzeltir. Zaten Allah göndermeseydi, içinde bir çok ihtilaflar olurdu. (32)

Peygamberlere İman :

Allah'ın emirlerine nasıl uyulacağını insan kavrayamaz. Bunun için Peygamberlere ihtiyaç vardır.

Bütün peygamberler, insanlardan, Allah'a eş koşmamalarını ve ihlasla kulluk yapmalarını istemiştir.

Peygambere itaat, Allah'a itaat gibidir. Çünkü O, bizim için örnektir. Allah, bize öğretmesi için Kitabı O'na indirmiştir. Beşeri üslûbda Allah'ın emirlerini nasıl yerine getireceğimizi öğreten de yine O'dur.

Hız. Peygamber, örnek bir neslin ilk eğiticisidir. O'nunla risalet son bulmuştur. Bu da göstermektedir ki, artık bir daha peygamber gelmeyecektir.

(29) Sad, 38/29.

(30) Abdurrahman Nahlâvî, Usulü't-Terbiyyeti'l-İslamiyye, I. Baskı, Dimeşk, 1979, s. 84.

(31) Enbiya, 21/24; Bakara, 2/111.

(32) Nisa, 4/82.

Meleklerle İman :

Meleklerden bahseden âyetlere baktığımızda, bu varlıkların Allah'ın emirlerini, hiç asi olmadan yerine getirmek üzere yaratıldıklarını görürüz. (33) Meleklerin (cibril) en önemli vazifesi, peygamberlere vahy getirmektir. (34)

Bir kısım melekler arşı tutar, Allah'a hamdeder, insanların günahlarının bağışlanması için dua ederler. (35)

Bazı meleklerin insanları koruma görevi vardır. Ecel geldiğinde ruhu yine onlar alır. (36)

☞ Melekler Allah'ın kullarıdır. Allah ile olan bağları, bu esas üzerinedir.

Allah Hz. Adem'i yarattığında, meleklerle secde etmesini emretti. Yine Adem'e meleklerin bilmediğini öğretti. Bu bilgi dolayısıyla insanoğlunu meleklerden üstün kıldı.

Meleklerle iman Allah'a İmanı tamamlar. Çünkü melekler, Allah'ın uluhiyyet ve azametini delâlet eder. İnanan insan bilir ki, Allah'ın her istediğini anında yerine getiren görevli orduları, yani melekleri vardır. Bu da Allah'ın her şeye kadir olduğunu gösterir.

Ahirete İman :

Kur'an bir çok âyette, yaşadığımız dünya hayatının bir imtihan, bir çalışma olduğunu açıklar. Diğer taraftan bu hayat, geçicidir. Amellerin karşılıklarının görüleceği bir hesap günü kaçınılmazdır.

Dünya hayatı son bulunca, ebedî olan ahiret hayatı başlayacaktır. O gün insan, birer birer yaptıklarının hesabını verecektir. Allah'ın izni olmadan hiç kimsenin şefaati yoktur. Herkes, kendisinin dışında hiç bir kimse ile meşgul olamayacaktır. (37) Mal ve evlat asla fayda vermeyecektir. Sadece yapılan faydalı işler değer kazanacaktır.

Ahirete imanın eğitsel değeri :

a. Ahirete inanmak mes'uliyet şuurunu geliştirir. Yaratıcının huzurunda hesaba çekileceğini düşünen insan, davranışlarında daha ölçülü

(33) Tahrim, 66/6.

(34) Nahl, 16/103.

(35) Mümin, 40/7.

(36) En'am, 6/61.

(37) Abese, 80/34 - 37.

olur. Cehennem azabını, kıyametin ürpertici durumunu ve günahkarların perişan durumunu hatırlamak, insanı kötülük yapmaktan alıkoymaz.

b. Ahiret inancı, ahlâki fazîletlerin gelişmesine yardımcı olur. Ahirete inanan insan iki yüzlü olmaz. Bilakis her türlü şartlarda özü de sözü de doğru olur. İnsanın kötülüklerden yüz çevirmesi, zorluklara karşı sabırlı olması, ferâgat ve fedakârlık göstermesinin tek sebebi, Allah yanında bunların boşa gitmeyeceğine inanmasıdır. Dünya hayatının rezîletlerinden hiç birisi, ahirete inanan insanın ahlâkını sarsmaz.

c. Ahiret inancı, bütün içgüdüsel istekleri faydalı faaliyetlere sürükler. Böylece insanlar anarşiden, bencillikten uzaklaşır, adalet, hayır ve başkalarının maslahatı için çalışır, hakkı ve yardımlaşmayı teşvik eder.

d. Kur'an'da, ahiret hayatının dünya hayatına tercih edilmesi önemli bir fazilet olarak dikkat çeker. (38) Dünya hayatını tercih, şehvetlerin esiri olmak demektir.

e. Ahiret inancı akıllı da eğitir. Her insan zorlanmadan kâinat hakkında şöyle akıl yürütebilir :

Kâinattaki her şey ister istemez son bulacaktır. Ama bu son, hedefsiz bir son değildir.

Kâinatı ilk defa yaratan, tekrar diriltmeye kâdirdir.

Bu silsileli tefekkür, Allah'ın varlığına, ahiretin gerçek olduğuna, ölüp de dirilmeye îmana götürür. İslâm eğitimi, insan aklını, bu mantıki irtibatla çalıştırır. Bu duruma göre kâinata tesadüf yoktur. Sadece ilahî iradeye boyun eğme vardır. Allah kullarının bu gerçeği görmesini ister. Asla inkara düşmelerine razı olmaz. (39)

Kadere, Hayır ve Şerrin Allah'tan Olduğuna İnanmak :

Kadere inanmak, Allah'a îmanın unsurlarındandır. Allah kâinatta olacak olan her şeyi takdir etmiştir. Bu gerçek, insanın elinden ihtiyarı ve iradeyi almış olmaz. Başta insan, bütün yapıp ettiklerinden sorumludur.

Allah'ın bilgisinin ezeli oluşu, insanları, istemedikleri davranışa zorlamaz. İnsan, ister hayır olsun, ister şer olsun, neyi seçerse hür olarak seçer. Ancak ölüm, zelzele, hastalık v.b. olaylar, insan iradesinin dışında cereyan eder. Bu gibi olaylar yaratıcıyı hatırlatır, kâinatın belirli bir hikmet üzere tanzim edildiği hususunda düşündürür.

(38) Naziat, 79/38 - 41.

(39) Zümer, 39/7.

İnsan bilir ki, dünyaya kendi arzusuyla gelmemiştir. Giderken de yine iradesi dışındaki bir kuvvete boyun eğecektir. Bununla birlikte insan, iyi ve kötüyü ayırdedebilecek akıl nimetine sahiptir. Tedbir alabilmesi için akıl, diğer duyu organlarıyla desteklenmiştir.

Kadere iman, tedbirin elden bırakılmasını gerektirmez. Bilâkis Hz. Peygamber «Tedbir gibi akıl yoktur» (40) buyurmuşlardır.

Devesini mescidin önüne bırakan kişi Hz. Peygamber'e :

— «Ey Allah'ın Rasülü, devemi bağlayıp da mı tevekkül edeyim, yoksa salıverip de mi tevekkül edeyim?» dediğinde Hz. Peygamber :

«Bağla ve sonra da tevekkül et» (41) der.

Tedbirli olmak, İslâm eğitiminde en çok göze çarpan özelliklerden birisidir. «Kaderim böyleymiş» diyerek sıkıntılara boyun eğmek yoktur. Çünkü insan kaderi, kader ortaya çıkmadan bilmez. Kendisine düşünme kabiliyeti verilmiş insan, yaptıklarından daima sorumludur.

Hz. Ömer Şam'a gitmek üzere yola çıktığında veba hastalığı haberini alır. Geri dönmek istediğinde Ebu Ubeyde b. Cerrah «Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?» diye itiraz eder. Bu söz karşısında teessüflerini belirten Hz. Ömer, şu açıklamayı yapar :

«...Evet Allah'ın kaderinden, Allah'ın kaderine kaçırıyoruz!...» Halbuki Hz. Peygamber bu konuda daha önce «Bir yerde veba salgını olursa, oraya girmeyiniz; bulunduğunuz bölgede varsa, oradan da dışarı çıkmayınız.» (42) diyerek ashâbı uyarmıştı.

Kadere İmanın eğitsel değeri :

a. Kadere inanan insan Allah'ın kudretini kavrar, azmi ve ümidi elden bırakmaz.

b. Kadere inanan kişi, geçmişe hasretle bakmaz, teessürle kendisini ümitsizliğe itmez. Bilir ki, Allah'ın takdir ettiği olmuştur. Fakat hata etmişse bundan ibret alır, tevbe eder. Tedbir hataları varsa bunları düzeltir. İyi bilmek gerekir ki, hata tekrarı İslâm eğitiminde hoş karşılanmaz. Hz. Peygamber «Mümin bir delikten iki kere ısırılmaz» (43) demek suretiyle konuya dikkat çekmiştir:

(40) İbn. Mace, Zühd, 24.

(41) Tirmizî, Kıyame, 60.

(42) Buhari, Tıb, 22; Müslim, Selâm, 98; Muvatta, Medine, 22 - 24; Ahmed b. Hanbelî, c. I., ss, 192 - 194; c. 5., ss, 207, 208.

(43) Müslim, Zühd, 12.

c. Hiç kime Allah'ın izni olmadan ölmez. (44) Buna inanan insan çalışmayı elden bırakmaz, ümitsizliğe ve miskinliğe düşmez, hadiseler karşısında cesaretli ve cüretli olur.

d. Kadere inanan insan «uğursuzluk telakkileri»ne inanmaz. Çünkü iyiliği veren de, kötülükleri ortadan kaldıran da Allah'tır.

e. Olayların sebepleri, insanların düşünceleri ve vehimleri doğrultusunda oluşmaz. Her olayın aklı bir açıklaması vardır. Yani kadere inanan kişi, aklını çalıştırır, her şeyde bir hikmet arar.

B — İbadet Esası

İslâm'da ibadet, itikadî, ameli, sosyal ve siyasî yönden hayatın tamamını kapsar. (45) İbadet bazılarının zannettikleri gibi sadece namaz, zekat, hac, oruç, mescitlere kapanmak, inzivaya çekilmek değildir. (46)

İslâm, hayatı ibadet vasıtasıyla tanzim eder. Çünkü ibadet, insanın Allah'a teslim olması ve bütün işlerinde O'na boyun eğmesidir. Bu sebepten bütün peygamberlerin daveti «Allah'a ibadet» esası üzerine dayanır. (47) Bu açıdan İslâm'da eğitimin genel hedefi, âbid (Allah'a kul) olan insanın hazırlanmasıdır.

Allah'a kulluk, bütün yaratıklar için bir şereftir. Nitekim Allah, Hz. Peygamber'e «kul» sıfatını, üstün bir nitelik olarak vermiştir. (48)

İslâm'da ilim öğrenmek de ibadettir. (49) Rızık için çalışmak, yine aynı şekilde ibadettir. (50) Çoluk çocuğu başkalarına muhtaç etmeden geçindirmek de ibadet sayılır.

Allah'ın rızasını kazanmak, emirlerine uymak, yasaklarından uzaklaşmak maksadıyla söylenen her söz, yapılan her fiil ibadettir. Bu duruma göre insanın bütün davranışları kelimenin geniş anlamıyla ibadetin bir parçasını oluşturur. Bu sebepten, her müslümanın ibadetlerini en iyi şekilde öğrenmesi gerekir.

Kur'an'da ibadet örnekleri açık olarak verilmiştir. Bunlar yerine getirildiği takdirde, hayırlı bir toplum ortaya çıkar. Söz konusu ibadetlerden bazıları şunlardır :

(44) Ali İmran, 3/145.

(45) Bakara, 2/177; Enam, 6/162; Zümer, 39/11.

(46) Abdülfettah Celal, Min Usulî't-Terbeviyyeti Fi'l-İslâm, Mısır, 1977, s. 82.

(47) Nahl, 16/36.

(48) İsra, 17/1; Fûrkan, 25/1.

(49) Tevbe, 9/122.

(50) Mülk, 67/15; Cuma, 62/10.

- a. Anne babaya iyilik etmek. (51)
- b. Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışsa hakkını vermek; bununla birlikte malı büsbütün israf etmemek. (52)
- c. Cimri olmamak. (53)
- d. Ölçü ve tartıda hile yapmamak. (54)
- e. Hakkında bilgi sahibi olunmayan şeyin ardına düşmemek. Çünkü kulak, göz, kalb bunların hepsi ondan sorumludur. (55)
- f. Yeryüzünde kibir ve azametle yürümek. Çünkü insan asla arzı yaramaz, boyca da dağlara erişemez. (56)
- g. Adaletle ve ihsana riayet etmek, fenalıklardan ve insanlara zulüm yapmaktan kaçınmak, ahde ve yeminlere riayet etmek. (57)
- h. Allah'ın kullarına sunduğu temiz rızıklardan, zinetlerden istifade etmek. (58)

Yukarıda zikrettiğimiz hususlar, ibadetler için sadece bir kaç örneklerdir. Bunlar aynı zamanda İslâm eğitiminin özel hedeflerini oluşturur.

İbadet örneklerine Hadisler'de de rastlıyoruz. Misâl olması bakımından bir kaçını aşağıya alıyoruz:

- a. Yolu temizlemek ve dikenli yoldan kaldırmak.
- b. Fakire yedirmek, ister tanıdık olsun, ister yabancı, herkese selam vermek. (59)
- c. Susuz bir köpeği sulamak, bağışlanma vesilesidir. (60)
- d. İnsanlara güler yüzlü davranmak. (61)
- e. Hayvanlara iyi davranmak, hatta keserken bile... (62)

(51) İsra, 17/23.

(52) İsra, 17/27.

(53) İsra, 17/29.

(54) İsra, 17/35.

(55) İsra, 17/36.

(56) İsra, 17/37.

(57) Nahl, 16/90 - 91.

(58) Müslim, Bir, 131; Ahmed b. Hanbel, c. 4. ss. 420, 423.

(59) Buhari, İman, 2; İstizan, 9, 19; Müslim, İman, 63; Davud, Edeb, 131.

(60) Müslim, Selam, 154.

(61) Müslim, Bir, 144; Tirmizi, Bir, 45.

(62) Müslim, Sayd, 57; Davud, Edahi, 11.

f. Muhtaçlara yardım. (63)

g. Her iyiliği sadaka bilmek. (64)

h. Elinden ve dilinden başkalarına zarar vermeyen bir kişi olmak. (65)

Görülüyor ki, İslâm'da insanın gösterdiği bütün davranışlar ibadettir. Başka bir ifade ile söyleyecek olursak, insanın fiillerinden, ibadete dahil edemeyeceğimiz hiç bir iş yoktur.

Şu hususu da hatırdan tutmak gerekir ki, ibadetlerde niyet çok önemlidir. İbadet hem dünya hem de ahiret işlerini kapsar.

İslâm eğitiminin hedefi, kişiyi ibadetlerini yapacak şekilde eğitmektir. İnsan böylece nefsini islah edebilir, çalışmaya yönelebilir, hayatını hayırlarda yarışmaya adayabilir, başkalarıyla olan ilişkilerini barış içinde sürdürebilir.

İslâm'da bilginin kendi başına bir değeri yoktur. İlimin görevi, gerçek anlamda ibadetlerin icra edilmesidir. Bu sebepten, bilgilerini davranış haline dönüştürmeyenler, Kur'an'da açıkça tenkit edilmektedir. (66) Hz. Peygamberin «Allahım, öğrettiklerini bana faydalı kıl, bana faydalı şeyler öğret, ilmimi artır!...» (67) demesi, konunun önemini ortaya koymaktadır.

C — Kalde Esası

Hz. Peygamber, kaide, hak ve hukuk tanımayan bir topluma gönderilmiştir. O ilk defa insanların hayatlarını bir kaideye bağladı. Kabile sorumluluğundan kurtarıp ferdi sorumluluğu ön plâna geçirdi.

Sosyal hayatın tanzimi, tamamen kaidelere riayetle mümkündür. Sosyal ilişkiler de, yine bu kaidelere hürmetle tabii mecrasına girer. Emniyet, adalet ve eşitlik, ancak kaidelere uymakla sağlanır. Aksi takdirde anarşi olur, çatışma çıkar.

İslamî kaidelerin özellikleri :

a. Allah tarafından. Bu sebepten kolaylıkla kalbe nüfuz eder.

b. Bütün hayatı kapsar.

c. Yaratıcının koyduğu kaideler geneldir. Kainattaki bütün varlıklar

(63) Buhari, Nafakat, 1; Müslim, Zühd, 41.

(64) Müslim, Zekat, 52.

(65) Buhari, İman, 5; Müslim, İman, 64, 65.

(66) Bakara, 2/44.

(67) Tirmizi, Davat, 129.

bu kaidelere bağlıdır. Bu özellik, insanla ilahi kanunlar arasındaki ilişkinin anlaşılmasını kolaylaştırır. Allah'ın insan için koyduğu kaideler, kainattaki kaidelerin bir halkasını oluşturur. Kainattaki kaidelerin akıllara hayret veren üstünlüğe sahip olduğunu kabul etmek, insan için konulan kaideler için de geçerlidir. Çünkü her ikisi de aynı kaynaktır.

d. İslâmî kaideler, ilmi düşüncüyü teşvik eder ve akli dar görüşlülükten kurtarır.

e. İslâm'ın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olan bütün ilimler, herkese farzdır. Bu yüzden İslâm'ın yaptığı ilk faaliyet, cehaletle savaş olmuştur.

f. İslâmî kaideler ferdi hem içten hem dıştan kuşatır. Fakat, bu konuda en büyük itici güç Allah korkusudur.

İSLÂM EĞİTİMİNİN İLKELERİ (*)

İlkeden maksat genel prensiplerdir. Tali derecedeki fikirler bu ana prensiplere dayanır. İslâm eğitiminin prensipleri Kur'an ve Hadis'e dayanır.

İslâm eğitimi insanın problemlerini çözmeye taliptir. Objektif bir gözle bakıldığında, bu iddiasında ne derece haklı olduğu açıkça görülmektedir.

İslâm eğitiminin prensiplerini şu başlıklar altında sunabiliriz :

1. Öğrenmek Herkese Farzdır

Kur'an'da ilk inen âyet «Oku!» (68) emridir. Daha sonra inen bir çok âyetlerde de aynı konu vurgulanmıştır.

İslâm'da öğrenme, her türlü şartlarda yerine getirilmesi gereken yüce bir vazifedir. Bununla birlikte müslümanların topyekün savaşa çıkmaları uygun değildir. Sırf öğretim işi ile uğraşacak «bir eğitimciler grubu» oluşturulması hiçbir zaman ihmal edilmemelidir. Çünkü harpten dönenlerin uyarılmaya ihtiyacı vardır. Bu görevi de zikredilen grup yerine getirecektir. (69)

(*) İlke (principle): 1. Temel düşünce, 2. Temel esaslar, 3. Başlangıç, hareket noktası, her şeyin kendisinden türediği ilk ve temel kaynak. Bak: A. Ferhan Oğuzkan, Eğitim Terimleri Sözlüğü, T.D.K. yay. Ankara 1974, s. 92.

(68) Alak, 96/1.

(69) Tevbe, 9/122.

İslâm'da cihad önemli bir görevdir. (70) İlim öğrenmenin önemi ise, hiç bir zaman cihaddan daha az değildir.

İyi bilinmelidir ki, ilim de, cihad da, inancı korumak ve yaymak için önemli iki vasıtaadır. İlim öğrenmek kadın erkek her müslümana farzdır. (71)

İlim, - müslüman için - uğrunda her türlü eziyete katlanılması gereken bir değerdir. «İlim Çin'de de olsa alınız» (72) hadisi, bu bakımdan üzerinde düşünölmeye değer.

2. İlimin Yaygınlaştırılması

İslâm nazarında ilim mukaddes olup müslümanın kaybolmuş malıdır. Nerede bulursa alması gerekir. (73) Hz. Muhammed, hangi şartlar altında olursa olsun, ilmin yaygınlaştırılmasını ister. (74)

İnsanlarda ölümsüzlük isteği her zaman canlı bir düşüncedir. Bu isteğin yerine gelmesine imkân olmadığına göre, insanlar kendilerinin anılmasına vesile olacak eserler bırakmak isterler. İslâm'da bilginin gizlenmesi hoş karşılanmaz. Çünkü ilim insanlığın ortak malıdır. Bu sebepten ilim öğretenler övölmüş; gizleyenler ise yerilmiştir. (76) İlim meclisleri de cennet bahçelerine benzetilmiştir. (77)

İslâm'a göre farklı statüyü ortaya koyan da ilimdir. Bu açıdan ilim erbabının derecesi yüksektir. (78) Bilenlerle bilmeyenler ise, asla bir değildir. (79)

Hz. Muhammed cahillik ve taassuba karşı amansız bir savaş açmıştır. İlim öğrenmek için hiç bir engel tanımayışı, Çin'de bile olsa, ilmin

(70) Bakara, 2/190, 194, 216, 218, 246; Ali İmran, 3/140, 148; Muhammed ,47/4 - 70; Sad, 61/2 - 4.

(71) İbnu Abdî'l-Ber, Camiu Beyani'l-İlm, s, 1.

(72) İsmail b. Muhammed el-Acluni, Keşfu'l-Hafa, (1 - 2), 3. baskı, Beyrut 1351 H., c, 1, s, 138.

(73) Tirmizi, İlim, 19; İbn Mace, zühd, 15.

(74) İbn Mace, Mukaddime, 18 - 19.

(75) İbn Mace, Mukaddime, 18 - 19.

(76) İbn Mace, Mukaddime, 20.

(77) El-Heysemi, Nureddin Ali b. Ebî Bekr, Mecmeu'z-Zevâid, (1 - 10), 2. baskı, Beyrut, 1967, c, 1, s, 126.

(78) Mücadele, 58/11.

(79) Zümer, 39/9.

alınması, (80) müşrik olmalarına rağmen Bedir esirlerinden bu gaye ile yararlanması, bu işe ne derece önem verilmişin açık örneğidir. (81)

İlmin yaygınlaştırılması hem Allah'ın bir emridir, (82) hem de Hz. Muhammed'in ümmetine en önemli vasiyetlerindedir. (83)

Herkes bildiklerini öğretmek zorundadır. İlim öğrenip de başkalarına anlatmıyanlar, hazineyi doldurup sarfetmeyenler gibidir. (84) En değerli sadaka ilim öğrenmek ve onu öğretmektir. (85)

Hz. Muhammed, İslâm'ı öğrenmek arzusuyla gelen elçilere (kabile temsilcilerine), anlattıklarını iyi öğrenmelerini, döndüklerinde de geride kalanlara öğretmelerini emrederdi. (86)

Yine Hz. Muhammed, komşularına bildiklerini öğretmeyen ve nasihatle bulunmayanları uyarılmış, komşusundan öğrenmeyenlerin de dikkatlerini çekmiştir. (87) Çünkü O, kendisinden öğrenilen bir şeyin, hemen başkalarına anlatılması (88) konusunda, oldukça titiz davranmıştır.

Kişi, duyduklarını kavramasa bile, işittiği şekilde başkalarına bildirmek zorundadır. Çünkü ilmi ulaştırdığı kimse, kendisinden daha iyi anlayabilir. (89)

Açıkça anlaşılıyor ki, ilmin gizlenmesi için hiç bir mazeret kabul edilmemektedir. Herkes gücü nisbetinde bu yarışa katılmakla görevlidir.

Hz. Muhammed, ilmin yaygınlaştırılması konusunu, ahabın zihnine, hiç silinmeyecek şekilde kazımıştır. Bu konuda Hz. Ali'ye şöyle söyler: «Senin (öğrettiğin bilgiler)le, Allah'ın tek bir kişiyi hidayete kavuşturması, senin için kırmızı develerden daha hayırlıdır.» (90)

Hz. Muhammed, bilgilerin doğru nakledilmesini de istemiştir. Kendisinin demediği bir şeyi söyleyen kişinin, büyük günah işlemiş olacağı-

(80) El - Aclûni, a.g.e., c, 1, s, 138.

(81) Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, (Terceme: S. Tuğ) İrfan Yayınevi, 4. Baskı, c, 1, s, 245.

(82) Bakara, 2/159.

(83) İbn Mace, Mukaddime, 24.

(84) İbn Abdî'l-Ber, s, 161.

(85) İbn Mace, Mukaddime, 20.

(86) Muhammed Accac el-Hatib, es-Sünnetü Kable't-Tedvin, I. Baskı, Beyrut, 1971, s, 41.

(87) Said Havva, Er-Rasul, c, 1, s, 13, (Tabarani'nin Kebir'inden naklen).

(88) Buhari, İlim, 25.

(89) İbn Mace, Mukaddime, 18.

(90) İbnu Abdilberr, s, 161.

ni, (91) böyle yapanların cehennemde yerlerini hazırlamaları gerektiğini, (92) önemli bir ikaz olarak söylemiştir.

H. Muhammed'in ilmin yaygınlaştırılması ile ilgili tutumu kısaca şöyle özetlenebilir :

«...ÖĞRENMEK, UYGULAMAK, SONRA DA ÖĞRETMEK...» (93)

3. Hayat Boyu Öğrenmek ve Çalışmak

İslâm'a göre öğrenmenin yaşı yoktur. Beşikten mezara kadar ilim öğrenmek, İslâm eğitiminin en başta gelen hedeflerindedir.

Yaşlılık öğrenmeye hiç bir zaman engel değildir. Nitekim H. Muhammed'in ashabının bir çoğu yaşlı kimselerdi. (94)

Kur'an'daki bir çok âyetler, insanı düşünmeye ve araştırmaya sevk etmektedir. Bu, bir anlamda, sürekli olarak bilginin artırılması demektir.

Kur'an'da, H. Muhammed'den «Rabbim ilmimi artır» (95) demesi istenmektedir.

İslâm nazarında bilgili olmak, üstün olmak demektir. (96) İnsan fitratta ise, üstün olmaya karşı daima bir meyil vardır. Neticede bu duygu, insanı hayat boyu öğrenmeye teşvik edecektir.

4. Dünya ve Ahirete Aynı Derecede Önem Vermek

Kur'an bizi hem dünya hem de ahiret için çalışmaya davet eder. (97) Nitekim, «Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya; yarın ölecekmiş gibi de ahiretin için çalış» (98) sözü, İslâm eğitim felsefesinin temelini teşkil eder. İslâm eğitimi madde - ruh, dünya - ahiret arasında tam bir denge kurmayı hedef almıştır.

Bazı insanlar, dünyayı tamamen terkedip ahiret için çalışan kimselerin âbid ve gerçek mümin olduğunu zannederler. Halbuki H. Muhammed, dünya için ahireti, ahiret için dünyayı terkeden kimselerin, İslâm'

(91) Kenzu'l-Ummal, c, 10, s, 237. H. No: 29255.

(92) Tirmizi, İlim, 8.

(93) İbnu Abdİberr, s, 163.

(94) Buhari, İlim, 15.

(95) Taha, 20/114.

(96) Mücadele, 58/11; Tirmizi, zühd, 14.

(97) Kasas, 28/77; Cuma, 62/10.

(98) Muhammed Atıyye El-İbraşi, Et-Terbiyetu'l-İslamiyye ve Felasifetuha, Mısır, 1975, s, 23. (Burada bu söz Hadis olarak zikredilmiştir.)

dan uzaklaştıklarını açık bir şekilde ifade etmiştir. Zaman zaman İslâm'ı daha iyi yaşamak niyetiyle devamlı oruç tutmak, sabahlar kadar namaz kılmak isteyen kimselere karşı sert bir tavır takınmıştır. (99)

İbadet maksadıyla kişinin bir köşeye çekilmesi, toplumdaki kendisini tecrit etmesi, İslâm düşüncesiyle bağdaşmaz. Çünkü İslâm her yönden aktiflik ister.

5. *Faydalı Olan Şeylerin Yapılması*

İslâm, insanların hayrına olan her şeye değer vermiştir. Objektif bir gözle incelendiğinde bu özellik açıkça görülecektir.

İslâm eğitim tarihinde, ilmî keşiflerinden dolayı idama mahkum edilen bir ilim adamı yoktur. Bilakis Kur'an, insanların düşünmelerini isteyerek tabiat hakkında gözlem ve araştırma yapmaya çağırmaktadır. İnsanın kainata hikmetle bakması, ondaki yapıcı eli görmesi, ruh terbiyesi açısından da büyük önem arzeder. Bu özellik diğer düşünce sistemlerinde yoktur. Hatta bazı sistemler, madde-ruh çatışması esasını üzerine kurulmuştur. Yani İslâm, gözü maddeye çevirerek, ruhun ikinci plana itilmesi ya da yok sayılmasını hedef almaz. Aksine, ruhun olgunlaşması için bunlar bir vasıtaadır.

İslâm eğitiminde insanların hayrı için çalışan ve bir şeyler icad eden kimse övülmüş; kötü yol açan, başkalarına zarar vermek için çaba gösterenler de yerilmiştir. İnsanlık için faydalı olan şeylerin vatanı, tarihi, milliyeti ve diğer özellikleri dikkate alınmaz.

İslâm eğitimi insanı, ne Budizm ve benzeri dinler gibi hayattan uzaklaştırır, ne de materyalist görüşler gibi hayatı maddeden ibaret sayar. Madde şüphesiz, hayatın devamını sağlayan bir vasıtaadır. Bu maddeyi de hayır yolunda kullanıp toplumun ve insanlığın hizmetine sunmak, İslâm eğitim felsefesinin önemli bir esasını oluşturur. Ne yazık ki, bazı filozof ve eğitimcilerin, din hakkında değerlendirmeler yaparken, içinde buldukları en büyük talihsizlik, İslâm'ı hesaba katmamalarıdır. Kasıtlı yorumlar yapanlara da rastlamak mümkündür. Bilhassa ilim-din münasebeti konusunda, bozulmuş Hristiyanlığa bakılarak, dinlerin insan hayatından çıkarılma gayreti, büyük insafsızlıktır.

6. *İnsanın Üstünlüğünün Kavratılması*

Bu konuyu kısaca şöyle özetleyebiliriz :

a. Başta Allah insanı yaratmış, düzgün bir biçim vermiş, (100) kai-

(99) Müslim, Nikah, 1.

natı hizmetine sunmuş, hayatını düzenlemesi için ay, güneş ve yeryüzünü tanzim etmiş, (101) diğer varlıklara üstün kılmıştır. (102)

b. İnsanın bir üstünlüğü de akıl sahibi oluşudur. Bununla birlikte, öğrenme kabiliyeti, iyi ile kötüyü seçme ve ayırma gücü ile donatılmıştır. (103) Bu özellikleri dolayısıyla, kendisini Allah'a kul olma yolunda yüceltmek ve her işte Allah'ın rızasını gözetmekle sorumludur.

c. Allah insana, durumunu ıslah etmek, ferdî ve ictimai hayatını düzenlemek için ilâhî emirler göndermiştir.

d. Allah insanı îmanla yüceltmiş, îmansız bir hayatın kıymeti olmadığını sürekli hatırlatmış, dostluğunun da bu temele dayandığını açıkça belirtmiştir. (104)

e. Allah insanı tek bir nefisten (Adem'den) yarattı, (105) fazilet ölçüsü olarak da ihlas ve yararlı işleri (amel-i salih) şart koştu.

İnsanın değerinin bilinmesinin eğitsel değeri :

a. Bu özelliklerin bilinmesi, insanın değerine yaraşır bir metodla eğitilmesini kolaylaştırır.

b. Allah'ın insanı akıl sayesinde üstün kıldığını, sonra da ona, varlıkların sırrını düşünmeyi emrettiğini bilirsek, eğitimi aklın tefekkürüne ve bu sayede yaratıcının bilinmesi esasına dayandırmamız gerekir. İnsandaki fitri güçler de, (natural gift) bu yönde gelişme fırsatı bulur.

c. Allah insana hem irade vermiş, hem de iyilik ve kötülüğü ayırma gücü ile donatmıştır. Ayrıca bu konuda sağlam ölçüler de vermiştir. Eğer hayır yapmışsa mükafaatı Cennettir. Şayet kötülük yapmışsa cezası Cehennemdir.

e. Eğer biz insanı bu özellikler doğrultusunda eğitirsek, yaptıklarından sorumlu olacağını farkında olur, sonra da aklını hayır işleme ve bütün kötülüklerden uzaklaşma esasına göre çalışır.

f. İnsana Allah'ın yanındaki mevkiini bildirirsek, kendisine güveni artar, değerinin farkında olur, yersiz korkulardan ve şüphelerden kurtulur.

(100) İnfitar, 82/7.

(101) Nahl, 16/12; Hac, 22/65; Ankebut, 29/61; Casiye, 45/12.

(102) İsrâ, 17/70.

(103) Şems, 91/8.

(104) Yunus, 10/62.

(105) Enam, 6/98; Araf, 8/189.

Niçin İslâm eğitimi, insanın değeri esasına dayanır? Bu sorunun cevabını şu ölçüler dahilinde verebiliriz :

a. İslâm insanın enerjilerinin dağıtılmasını ve sömürülmesini istemez. Bilakis, insanın fitratına aykırı olarak yapılan, her türlü yönlendirmenin karşısına çıkar.

b. İslâm'da, «insanı hemcinsine zarar vermemesi prensibine göre eğitmek,» temel bir felsefedir. Çünkü Allah insanları eşit olarak yaratmış, insanın insana kul ve köle olmasını da yasaklamıştır.

c. İslâm'da insan aklının asılsız dayanaklardan uzak bir disiplin içinde eğitilmesi gerekir. Aklın eğitilmesi, delilsiz hiç bir şeyi kabul etmemesi, fitrat ölçülerinin de dışına çıkmaması demektir.

d. İslâm insanın kalbini, duygularını ve heyecanlarını, her türlü endişe ve korkudan kurtarır. Çünkü insan, en büyük kuvvete (Allah'a) sığınma ve yönelme prensibine göre eğitilmektedir. Allah'la irtibatlı olan kimseye, asla korku yoktur.

e. İslâm Allah'la kul arasına giren her türlü sömürücü şefaatçıyı reddeder. Bu konuda, her vesile ile insanı uyarır. Çünkü Allah kullarına yakındır. Dua edenin duasını kabul eder. (106)

f. İslâm akli, çalışmasını engelleyen şehvet, lezzet ve boş işlerin etkisinden korur. Bir kere insan boş yere yaratılmamıştır. (107) Bir imtihan ve denenmek, yaptıklarının karşılığını görmek, sonra da Allah'a dönmek için yaratıldığını bilirse, şehvetlerine esir olup görevlerini unutmaz.

g. İnsan kendi değerinin farkında olursa, çevresindeki yaratıklara tafekkür gözüyle bakar, bunların esrarının insanlığın yararına olduğunu anlar.

h. İnsanın değeri esas alınarak yapılan bir eğitimde, insan başkalarına, saygı, yardımlaşma ve eşit haklara sahip olma duyguları içerisinde bakar. Asla sömürme, aşığılama ve zulmetmeyi düşünmez.

Bu duygular içerisinde eğitilen insanlar mesut olurlar. Çünkü herkes hakkını, sorumluluğunu, nasıl yardımlaşacağını, diğer insanlarla nasıl bilgi alış-verişi içinde bulunacağını bilir.

7. İlim İlim İçindir

Bazı batılı bilginler, İslamiyetin ilk yüz yıllardaki yayılış hızının ve di-

(106) Bakara, 2/186.

(107) Mû'minûn, 23/115.

namizminin bir sebebini de öğretime verdiği önemde aramışlardır. (108 Çünkü İslâm, eğitim ve öğretime diğer dinlerden daha fazla önem vermiştir.

Gerek Kur'an, gerek Hadislerde, eğitim ve öğretimin değeri üzerinde durulmuş, bu yüce görevin yerine getirilmesinde bütün insanlar sorumlu tutulmuşlardır. (109)

Hız Muhammed muallim (öğretici) olarak gönderildiğini bildirmektedir. (110) Bu öğretim şüphesiz İslâm'ın öğretimidir. İslâm'ın öğretilmesi ise, insana gerçek bilginin sunulması demektir. Çünkü iki ana kaynak da (Kur'an ve Hadis), bizi gerçek bilgiye ulaştırmamız için teşvik eder, yollar gösterir. Bilmemeyi ve öğrenmemeyi asla mazeret saymaz.

Keşfu'z-Zunun'da ilimle ilgili şu enteresan cümlelere rastlamaktayız: «İlim en lezzetli ve en faziletli şeydir. İlim öğrenmekten gaye, bu dünyada rızık temin etmek değildir. Asıl maksat hakikate ulaşmak ve ahlâkı kuvvetlendirmektir.» (111) Yani ilmi gerçeklere ve olgun ahlaka kavuşma isteği, ilmin temel gayesidir. Bu yüksek prensibi, sadece İslâm'da görmekteyiz. İlim elde etmedeki açığı, bu kadar geniş tutulunca, tabii ki diğer menfaatler kendiliğinden elde edilmiş olmaktadır.

Batı, bugünkü yükselişini İslâm'a borçludur. Keşif ve icadlarına temel teşkil eden bir çok bilgiyi, Haçlı seferleri esnasında müslümanlardan öğrenmişlerdir. Rönesans'ın, Endülüs'te gelişen teknoloji sayesinde ortaya çıktığını gözden uzak tutmamak gerekir. (112)

İlim için ilim öğrenmek, insanı hür bir gaye uğrunda çalışmaya sevk eder. Aynı zamanda hakikate ulaşma isteğiyle yapılan araştırmalar, ilim için ilim öğrenme düşüncesi, insana objektif bir bakış açısı da kazandırır.

8. Geçim Temin Etmek İçin İş, Teknik ve Sanat Eğitimi

İslâm eğitimi, geçimini temin etmek isteyen hiç bir ferdin eğitimini ihmal etmez. Bu yolda her türlü rehberliği yerine getirir, kişinin eliyle kazandığını en güzel kazanç olarak nitelendirir. (113)

(108) Mehmet Dağ - H. R. Öymen, İslam Eğitim Tarihi, M.E.B. yayınları, Ankara 1974, s. 246.

(109) Ali İmran, 3/104.

(110) İbn Mace, Mukaddime, 17.

(111) Katip Çelebi, Keşfu'z-Zunun, M.E.B., İstanbul, 1977, ss. 21 - 22.

(112) Ahmet Gürkan, İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirilmesi, İstanbul, 1965, ss. 191 - 225; Sigrîd Hunke, Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi, (Terceme: Servet Sezgin), Bedir Yay., İstanbul 1972, ss. 336 - 346.

(113) Buhari, Buyu, 15; İbn Mace, Ticaret, 1; Ahmed b. Hanbel, c. 2, s. 314.

Başkalarına avuç açmak İslâm'ın müsade etmediği bir davranıştır. Dilenmektense sırtta (geçim temin etmek için) odun taşımayı Hz. Muhammed daha hayırlı görmüş, (114) el emeğinin dışındaki kazançları ise hoş karşılamamıştır. (115)

Geçimini temin etmek, şerefli bir hayat yaşamak, dinini korumak ve hür olmak için, her müslümanın son gayretiyle çalışması gerekir.

Hız. Muhammed hiç bir zaman gücü yeten bir kimsenin dilenmesine müsade etmemiştir. Bir keresinde Ensar'dan bir adam, dilenmek üzere Hız. Muhammed'e gelir. Hız. Muhammed «Evinde bir şey yok mu?» diye sorduğunda, üzerine örtündükleri ve oturdukları bir şilte ile su içtikleri bir kabı olduğunu haber verir.

Hız. Muhammed ikisini de getirterek açık artırma ile iki dirheme satar, bir dirhemiyle çoluk çocuğa yedirmek için yiyecek, diğeriyle bir balta satın aldırır. Bu baltaya bizzat kendi eliyle bir sap takıp; «Git bununla odun kes ve sat; seni onbeş gün görmeyeyim» der. Adamcağız ayrılır, bir süre sonra döndüğünde on dirhem kazandığını bildirir. Bununla giyecek ve yiyecek ihtiyacını da gidermiştir. Bunun üzerine Hız. Muhammed «İşte böylesi, kıyamet günü, yüzünde dilencilik lekesiyle gelmeden daha hayırlıdır» buyurur. (116)

Görülüyorki İslâm eğitimi, dilenmeyi değil, didinmeyi öğretmektedir.

Peygamberlikten daha büyük bir şeref yoktur. Bununla birlikte bütün peygamberler (avuç açmamak için) çobanlık yapmışlardır. (117) O halde, çalışarak geçimini temin etmek, insana yaraşan şerefli bir iştir.

El emeği ile kazanmak, kazançların en faziletli olduğuna göre, kişiye, bu yönde nasıl çalışacağına öğretilmesi, müslümanlar için yerine getirilmesi gereken önemli bir vazifedir. Bu sebepten her türlü teknik okula, azami derecede ilgi gösterilmelidir.

İbni Sina (M. 980 - 1037) bu konuyu idrak etmiş, temel bilgileri kazandıktan sonra, istidat ve kabiliyetine göre çocukların sanata yönlendirilmelerinin gerektiğini savunmuştur. (118)

9. İnsana Bütün Olarak Bakmak

Şüphesiz en iyi eğitim, insanı bütünüyle ele alan eğitim sitemidir.

(114) Buharî, Büyü, 15.

(115) Ahmed b. Hanbel, c, 4, s, 341.

(116) İbn Mace, Ticaret, 25; Davud, Zekat, 26.

(117) İbn Mace, Ticaret, 5.

(118) Muhammed Atıyye el-İbraşi, a.g.e., s, 216.

İslâm, insanı olduğu gibi kabul eder ve her yönünü işler. Asla artık madde çıkarmaz. Fabrikalardaki artık maddeler nasıl çevreyi kirletiyorsa, insanın bazı yönlerinin işlenmemesiyle ortaya çıkan fazlalıklar da eğitim ve düşünce tarihini kirletmişlerdir. Yine eğitim ve düşünce tarihindeki anlaşmazlıkların sebebini de burada aramak gerekir.

10. Eğitimde Fırsat Eşitliği

Bir çok ülkelerde «fırsat eşitliği»nin sağlanması, siyasal bir gayedir. Bu gayeye de ancak eğitim yoluyla ulaşılabilir.

Bir ülkenin nüfusu farklı istidat ve kabiliyetteki kişilerden meydana gelmiştir. İşte «eğitimde fırsat eşitliği ilkesi», bu farklılığın dikkatle alınarak herkese kabiliyetine göre muamele edilmesi demektir. Aynı zamanda zeki çocukların seçilerek, onlara tam bir eğitim imkanı verilmesi ve kendilerinden ileride geniş ölçüde yararlanılması gerekmektedir. Şüphesiz bu çocuklar, çeşitli toplumsal sınıflara dağılmışlardır. Hangi tabakada olurlarsa olsunlar, bu üstün kabiliyetli çocukların seçilip eğitilmesi ve kendilerinden insanlık adına faydalanılması, hem kişi hem de toplumun menfaatine yararlı bir çalışmadır.

Çocuğa (özellikleri doğrultusunda) tam olarak gelişme şansı verilmesi, aynı zamanda ahlâken de üzerinde durulması gereken bir husustur. (119)

Çocuğun ruhen sağlıklı bir kişilik geliştirmesi, kabiliyetinin değerlendirilmesine bağlıdır. Aksi takdirde, üstün kabiliyetinin gerektirdiği bir vazifede bulunmayan kişi, ruhi bunalımlar geçirecektir. Böyle bir durum, adalet ve eşitlik mefhumlarını temelinden sarsacak, ahlak eğitimini de güçleştirecektir. Bilmeliyiz ki, kendisine imkân tanınmadığı için, ileri derecede kendisini gösteremeyen kişiler intikamcı bir düşünceden kendilerini kurtaramazlar. Bunun sorumlusu tamamen eğitimidir.

İnsanları ahlâkî olgunluğa kavuşturmak için, fırsat eşitliğinin yerine getirilmesi gerekir. Çünkü ferdlerde ve toplumlarda, adaletsizliğe karşı büyük bir nefret, her zaman gücünü korumaktadır. Anarşinin temel sebebini de burada aramak gerekir.

İslâm başta bütün insanlığa adalet ve eşitlik çağrısında bulunmuştur. Bu sebepten zengin, fakir, âmir, memur, ırk, yaş, zaman kaydı, özel muamele gözetilmeden, herkese ilmî yönden eşit fırsat verilmesinin gerekliliği savunulmuştur.

İslâm eğitiminde insanlar tarağın dişleri gibi birbirine eşittir. Hiç bir kimsenin başkasına irsiyet ve çevre faktörüne dayalı olarak üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece iman ve takvaya bağlıdır. (120) İslâm'ın bu yüce mesajı, insan hakları konusunda fikir yürütenleri düşündürmelidir. Bugün hürriyet örneği olarak gösterilen bazı ülkeler, bu insanî düşünceye henüz ulaşamamışlardır.

İslâm başlangıçtan beri cahilliğe karşı savaş açmıştır. Bu sebepten öğretim de ücretsizdir.

İslâm, eğitimin gerçekleştirilmesi için, sadece okul açılmasını yeterli görmez. Eğitime hizmet edecek yan kuruluşların kurulmasını da teşvik eder. Vakıflar işte bu gaye için kurulmuşlardır. İslâm eğitim tarihini gözden geçirdiğimizde bu teşkilatın büyük hizmetlerini görmekteyiz. Bir çok ilim adamları, ulaştıkları mertebeyi, bu gibi hayır kurumlarına borçludur.

Eğitim sadece devletin görevi olarak düşünülemez.: Halkın da bir çok yönlerden devlete yardımcı olması gerekir. Devlet çok kere plân yapmak suretiyle rehberlik görevi yapar. Binaların yapımına müsaade eder, eğitim ve öğretime elverişli olması için gerekli araç ve gereçlerle donatır.

Görülüyor ki, İslâm'da öğrenmek isteyen herkese, kapılar sonuna kadar açıktır. Zengin olsun, fakir olsun, ilim tahsili için her türlü imkândan faydalanmada eşit haklara sahiptir. Çünkü zekâ ve kabiliyet sadece zengine verilmiş bir nimet değildir. Ayrıca zenginler hükmetmek için yaratılmadıkları gibi, fakirler de hükmedilmek için yaratılmış değillerdir.

11. *Ferdî Farklılıklara Dikkat Etmek*

Toplum, birbirinden farklı ferdlerden meydana gelmiştir. Eğer insanlar birbirlerinin aynı özelliklere sahip olsalardı, psikologların işi çok basitleşir, bir kişinin incelenmesiyle varılan sonuçlar, kolaylıkla diğerleri için de geçerli olurdu. (121).

Ferdî farklılık, modern psikolojinin en çok üzerinde durduğu konudur. Eğer ferdi farklılıklar dikkate alınmazsa, insanlara büyük adaletsizlik yapılmış olur. Üstelik bu adaletsizlik her sahada kendini gösterir: Meselâ insanları yönetmek, problemlerini tanımak ve çözmek, kişiliklerine uygun düşen iş ve davranışa sevk etmek, mümkün olmaz. (122)

Eğitimden gaye, insanı bizzat kendi özellikleri doğrultusunda mükemmelleştirmektir. Buna göre, doğuştan getirilen ferdi farklılıklara dikkat et-

(120) Ahmed b. Hanbel, c, 5, s, 411.

(121) Burhanettin Canatan, Eğitim Psikolojisi, Konya, 1967, s, 74.

(122) Ahmet İzzet Raçlı, Usul-İ İlmî'in-Nefs, 11. Baskı, Mısır, 1979, s, 337.

mek mecburiyeti vardır. Hiç bir zaman normal zekâya sahip bir çocuğa, dâhî bir çocuğa verilmesi gereken eğitim hizmeti verilemez. Verildiği takdirde, bir çok önemli makamlara, o mevkinin gereklerini yerine getiremeyen insanlar gelir. Neticede, vatan ve millet için çok önemli olan devlet hizmetinin yürütüleceği yerler, kabiliyetsiz kişiler tarafından işgal edilmiş olur.

Hız. Muhammed'in ashabını eğitirken bu konuda ne kadar hassas olduğu açıktır. Soruların cevabını, anlaşılır bir şekilde veriş, ferdi farklılığa son derece dikkat ettiğini göstermektedir. Bilhassa, insanlara kavrayış seviyelerine uygun olarak konuşmanın ve öğretim yapmanın gerektiğini, (123) öneminden dolayı bir çok kere değişik ifadelerle açıklamıştır. Bu prensip, İslâm eğitiminin temel prensiplerinden sayılır. Aslında bu prensibi, her eğitim kurumunun kapısına altın harflerle yazmak gerekir.

İnsanlara anlayabilecekleri dille konuşmak, her eğitimcinin riayet etmesi gereken bir metoddur. Hız. Muhammed, bıkkınlık gelmesin diye, dinleyenlerin psikolojik durumunu dikkate alır, (124) bazen de iyi anlaşılması için (anlattığı konuyu) üç kere tekrar ederdi. (125)

Hız. Peygamber, insanların kabiliyet ve idraklerinin farklı olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir.

İlim öğrenen kişiler, aynı şeyi işitseler bile, farklı kişilerdir. Bu bakımdan ilim yüklenen insan, bazen bu ilmi, kendisinden daha dirayetli birine anlatabilir. (126).

Hız. Muhammed, ilim ve hidâyeti kabul etme yönünden insanları, üzerine yağmur yağın üç sınıf toprağa benzetir :

a. Birincisi su tutan, üzerinde otlar bitiren bir topraktır. Allah'ın dinini anlayan, öğrenip öğreten kimse, bu toprağa benzer.

b. İkincisi ot bitirmeyen çorak bir topraktır, suyu tutar. Allah onunla da insanlara fayda verir. Ondaki su içerler, hayvan sularlar ve otlatırlar. Kibirinden başını kaldırmayan kimse, bu toprak gibidir.

c. Üçüncüsü ise düz bir yerdir. Ne su tutar, ne de çimen bitirir. Allah'ın hidâyetini kabul etmeyen kişi de böyledir. (127)

Hız. Muhammed, kendisini dinleyenlere anlayabilecekleri ölçüde hita-

(123) İsmail b. Muhammed el-Aclûni, Keşfu'l-Hafa, 3. Baskı, Beyrut, 1351 H., ss, 194, 195, 197, 209.

(125) Buhari, İlim, 30.

(126) Tirmizi, İlim, 7; İbn Mace, Mukaddime, 19.

(127) Müslim, Fedail, 5.

bederdi. Böylece köylü de şehirli de, ne dediğini kolayca anlardı. (128) Bu konuda Hz. Muhammed'in bazı tavsiyelerini aşağıya alıyoruz :

«İnsanlara bildikleri şeyi anlatın. Yoksa siz Allah ve Rasûlü'nün yalancı çıkarılmasını mı istiyorsunuz?» (129)

«İlimi ehil olmayan kimseye öğreten domuza inci, altın ve cevher takmış gibidir.» (130)

«Cahillere hikmet(ten) bahsetmeyiniz.» (131)

«Halka akıllarının emrettiği şeyi söylemen doğru olmaz. Eğer böyle yaparsan bazısı için fitne olur.» (132)

«İnsanlara derecelerine göre muamele ediniz.» (133)

«İnsanlara akıl ölçülerine göre konuşmakla emredildik.» (134)

Hz. Muhammed, namazı uzatan imama kızmış, «Ey insanlar, nefret ettiriyorsunuz, kim namaz kıldırırsa, kısa tutsun. Çünkü cemaat arasında hasta, güçsüz ve ihtiyaç sahipleri vardır.» (135) buyurmuştur.

İnsanların mal ve makama karşı hırslı oldukları, bilinen bir gerçektir. Bu yüzden Hz. Muhammed, Müellefe-i kulûb'a (*) mal ve güzel develer vermek suretiyle, onların İslâm'ı kabullenmelerini kolaylaştırmıştır. (136)

Seviyelerin bilinmesi, problemlerin çözümünü kolaylaştırır.

Bir gün Hz. Muhammed'e bir adam gelerek: «Karım siyah bir oğlan doğurdu» der. Bunun üzerine Hz. Muhammed :

«Senin develerin var mı?» diye sorar. Adam :

— Evet, cevabını verir.

«Renkleri nedir?» Adam:

(128) Muhammed Accac, el-Hatib, es-Sünnetü Kable't-Tedvin, 2. Baskı, Beyrut, 1971, s, 49.

(129) Buhari, İlim, 49.

(130) İbn. Mace, Mukaddime, 17.

(131) Darimi, Mukaddime, 34.

(132) Müslim, Mukaddime, 3.

(133) Davud, Edeb, 23.

(134) Alau'd-Din Aliyyu'l-Mütteki ibnu Husamid'Din el-Hindî, Kenzul-Ummal, c, 10, s, 242, H. No: 29282; el-Acluni, Keşfu'l-Hafa, c, 1, s, 196.

(135) Buhari, İlim, 27.

(*) Müellefe-i kulûb: Kalbleri İslâm'a ısındırılmak istenen, henüz müslüman kişiler. Ayrıca bu sınıf zekât verilen gruba dahildir.

(136) Müslim, Fedail, 59.

— Kırmızı cevabını verir.

«İçlerinde boz renkliler var mı?» diye sorunca, Adam:

— Gerçekten içlerinde boz olanları var; diye cevaplandırır.

«Peki bu onlara nereden geldi?» deyince, Adam :

— Belki damar çekmiştir, der. Hz. Muhammed :

«Bunu da belki damar çekmiştir» diyerek, adamın kafasından şüpheleri siler. (137)

Günümüzdeki eğitim programları, sınıflara göre okutulması düşünülen dersler, öğrencilerin bedensel ve zihinsel seviyeleri dikkate alınarak hazırlanır. Bu uygulama hem eğiticinin hem de öğrencinin işini kolaylaştırır.

Görülüyor ki, eğitim sahasında kazanılan tecrübeler, İslâm eğitiminin bu sahadaki tedbirlerini anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

12. Güven Duygusu Kazandırmak

Hangi eğitim basamağında olursa olsun, insanların kendilerine güven duyacakları şekilde yetiştirilmeleri, İslâm eğitiminin önem verdiği bir konudur.

İslâm eğitiminin birinci kaynağı olan Kur'an, kendisini akıl ve ilim ışığında okuyanlarda, cedelci ve mücadeleci bir ruh geliştirir. Bu değere sahip olanlar, hiç bir zaman aşağılık kompleksine kapılmazlar. Daima başarılı ve çevrelerine faydalı olurlar.

İslâm eğitiminin kazandırdığı tartışma gücü, batıl karşısında hakkı müdafaa için kullanılır. Hiç bir zaman karşındakini susturma hedefi güdülmaz. Sadece gerçeklerin açıklanmasını hedef alır. (138)

Kur'an bu anlamdaki tartışma metodunun esasını şu şekilde sıralıyor: «Rabbının yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et. Onlarla en güzel şekilde tartış.» (139) Yine Ehl-i Kitap'la en güzel şekilde tartışma (ciddi) yapılması emredilmiştir. (140)

Sundukları bilgilerin kesinliğine güvendikleri için İslâm âlimleri, müs-

(137) Buhari, Hibe, 35; Müslim, Lian, 18; Davud, Talak, 28; Tirmizi, Vela, 4; İbn. Mace, Nikah, 58; Ahmed b. Hanbel, c. 2, s. 233.

(138) Ahmed Gallûş, ed-Da'vetu'l-İslâmiyye, Beyrut 1399 H., s. 380.

(139) Nahl, 16/125.

(140) Ankebut, 29/46.

lûman olmayan âlimlerle tartışma yapmaktan çekinmemişlerdir. Özellikle bu konuda Ebu Hanife (M. 699 - 769), çok ileri gitmiştir. (141)

Kur'an bir eğitim kitabıdır. İslâm eğitiminin prensipleri daha önce de belirttiğimiz gibi başta bu kaynağa dayanır. Bilindiği gibi Kur'an'ın en önemli özelliği akla, düşünmeye, gözleme, tartışmaya çok fazla önem vermiş olmasıdır. Bu temel esaslar dahilinde herhangi bir konuyu öğrenen kimse, daima bildiklerine güvenir, ruhen tatmin olur.

İSLÂM EĞİTİMİNİN ÖZELLİKLERİ

1* *Rabbanî Eğitim* (*)

Kainattaki bütün varlıklar, belli ölçüler içinde Yaratıcı'nın kanununa boyun eğler. İnsan da bütün varlığıyla, bu yüce nizama taîdir.

Meselâ insan gözünü, yaratılıştaki hikmeti anlama yönüne çevirdiği zaman, anlar ki, dünyaya kendi iradesiyle gelmemiştir. Yine kendi isteğiyle gitmeyecektir. Bunlar göstermektedir ki, insan kendisinin üstünde bir kuvvetle kuşatılmıştır.

İslâm insanın hayatını rabbanî ölçüler içinde tanzim etmiştir. Eğitimi de yaratıcı'ya boyun eğme esası üzerine şekillendirmiştir. İnsanın birinci hedefi, bu kaide doğrultusunda kendisini yüceltmek ve nefsini tezkiye etmektir.

İslâm eğitiminin rabbanî oluş özelliğini şöyle özetleyebiliriz :

a. Kainatı yaratıcı'nın kanunları kuşattığına göre, bunlara itaat son derece tabiidir. Eğitimde rabbanîlik Allah'ın büyüklüğünü ve gücünü her zerrede görebilmektir.

b. Allah'ın kainata hakim oluşunu kabul etmek, insanları tek bir hedefte birleştirir. Böyle bir toplum, müşterek duygu ve tasavvura sahip olduğu için, problemi az bir toplumdur.

c. Bu özellik (rabbanîlik), her türlü hurafe, vehim ve sapmalardan akli korur. Çünkü rabbanî ölçüler içinde eğitilen akıl, delilsiz hiç bir şeyi

(141) Nihat Keklik, Felsefe, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 70.

(*) Rabbanî; 1. Allah'ın rızasına uygun davranış gösteren kişi. 2. Helal, haramı, emir ve nehyi bilen. 3. Âlim. Bak: Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensari el-Kurtubi, El-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, 3. Baskı, Mısır, 1967, c. 3 - 4, s. 122.

kabul etmez. Çünkü Allah, bizzat Kur'an'da böyle emretmektedir. Yani rabbanî olmak, bir anlamda bilgili olmak demektir. (142)

2. *Fıtrata Uygunluk*

Fitrat, yaratılış, huy, tabiat, bütün insanların, insan olmaları haysiyetiyle, yaratılışlarında esas olan temel karakter anlamına gelir. (143)

İslâm eğitimi, insanın fıtratındaki temel özellikleri yüceltici bir nitelik taşır. Bu nitelikler kısaca şöyledir :

a. Din insanın fitrî ihtiyacıdır. İnsan bu fıtratla doğar. (144)

Şu açık bir gerçektir ki, akıl daima gerçeği araştırır ve sorar: Kainat nedir? İnsan nedir? Nereden geldik? İnsanı ve kainatı kim yarattı? Bunları kim idare ediyor? Ve bunların hedefi nedir? İnsan ve kainat nasıl oluştu? Ne zaman sona erecekler? Hayat nedir? Ölüm nedir? Aklimızı yönlendiren kanun nedir? Bu hayattan sonra bizi hangi hayat bekliyor? Bu geçici hayattan sonra ebedilik var mı? Bu ebedilikle nasıl bir ilişkimiz var?

Dinle ilişki kurmadan, imana, itikada, vahye sığınmadan bu soruların cevabını vermek mümkün değildir. Bu da göstermektedir ki, din insanın fıtratında vardır.

b. Düşünmenin üç prensibi vardır. Bunlar sebeblilik, gaye ve aynıliktir. Akıl, gaye ve sebepler hakkında akıl yürütebilecek ve araştırma yapabilecek fıtrata sahiptir. Akıl bu sayede kainattaki varlıklardan hareket ederek yaratıcıyı bulabilir ve bu mantikî bir metodla olur. Mesela akıl her yaratılanın bir yaratıcıya muhtaç olduğunu kolaylıkla kavrar. Bu sebepten Allah Kur'an'da inkarcıları şöyle susturur: «Yoksa kendileri hâliksiz mi yaratıldılar? Yoksa onlar kendilerinin yaratıcısı mıdır? Yoksa gökleri ve yeri mi yarattılar? Hayır onlar anlamazlar.» (145)

İnsan bilir ki, kendi kendisinin yaratıcısı değildir. Çünkü bunu akıl fıtrat yalanlamaktadır. Yani aklın bu imkansızdır. Zaten bu iddia, aklın prensiplerine aykırıdır.

İnsan biraz düşünmek, çevresindekilere bakmak, yeri ve göğü müşahade etmek suretiyle yaratıcıyı bulabilir. Çünkü akıl, duyular dünyasına baktırarak gaipler dünyasını kavratır.

(142) Lîl İmran, 3/79.

(143) Bak: Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1971, c. 6, ss, 3822 - 3825.

(144) Müslim, Kader, 25.

(145) Tur, 35 - 37.

c. İnsan darda kaldığı zamanda Allah'a sığınır. Denizin ortasında fırtınaya tutulan bir insan, - daha önce inkarcı olsa bile - yardım isteyebileceği tek bir kuvveti, yani yaratıcıyı, kabul eder ve ona sığınır. (146)

İnsan, zelzele, kasırga ve diğer tabii âfetler karşısında da, beşer üstü bir kuvvete sığınma ihtiyacını hisseder.

d. İslâm eğitimi fitrî ihtiyaçları gözardı etmez. Meselâ insan, mal, çocuk, eş, hayata bağlanma, ebedilik, refaha koşma gibi istekler taşır. Bütün bunlar, insanı harekete sevkeden fitrî duygulardır. Bu duyguların İslâm eğitimi açısından değeri nedir? Bu sorunun cevabını şöyle verebiliriz :

İslâm eğitimi bu duyguların yok olmasını ya da zayıflatılmasını hedef almaz. Bilakis bunların hayır istikametinde ve Allah rızası doğrultusunda geliştirilmesini ister. Fitrî duyguları yüceltmek için en üstün metod da budur. Meselâ mal, hayır yolunda harcanmak için çoğaltılırsa, Allah bunun karşılığını kat kat verir. (147)

3. Dengeli Bir Hayat

İslâm insanın düşünme kabiliyetini daima dinamik halde tutar. Çünkü yerin, göğün düşünülmesi ve bunlar üzerinde akıl yürütmek suretiyle, Allah'ın gücüne sürekli dikkat çekilir. Allah kâinatın sırrını her vesileyle kavratmak ister. Bu aynı zamanda ilmi araştırmaya bir davettir.

İslâm fitrî duyguları ne ihmal eder, ne de birini diğerine tahakküm ettirir. Kur'an ve Hadis'de buna çok dikkat çekilmiştir.

Abdullah b. Amr, bütün sene oruç tutmaya ve sabahlara kadar namaz kılmaya başlar. Bu durumdan Hz. Muhammed'in haberi olur.

— «Ben, senin bütün sene oruç tuttuğunu ve her gece Kur'an okuduğunu haber almadım mı sanıyorsun?» der. Abdullah b. Amr, bununla hayırdan başka bir şey murad etmediğini söyler. Hz. Muhammed :

— «Şüphesiz ki her ay üç gün oruç tutman yeterlidir.» buyurur. Abdullah b. Amr, bundan daha fazlasına gücü yettiğini söyleyince, bu sefer Hz. Muhammed :

— «Fakat eşinin sende hakkı vardır. Misafirlerinin sende hakkı vardır, vücudunun sende hakkı vardır...» (148) buyurur.

(146) İsrâ, 17/67.

(147) Bak: Bakara, 2/245.

(148) Buharî, Savm, 55; Müslim, Sıyam, 182.

Hız Muhammed insanları daima hayırlı işlere teşvik etmiş, onlara ta-katları ölçüsünde ibadetleri tavsiye etmiş, bıkkınlık verecek şekilde fazla-sına gitmekten sakınmalarını emretmişti. (149)

İslâm inançta, düşüncede, kullukta, ibadette, ahlâkta, davranışta, daima i'tidali tavsiye eder, aşırılıklara karşı da uyarır. Nitekim Hz. Mu-hammed'in şu sözü, üzerinde dikkatle düşünölmeye değer :

«Dinde aşırılıktan sakınınız. Çünkü sizden öncekiler, yalnızca dinde aşırılığa kaçma yüzünden mahvoldular.» (150)

Kur'an'da da dinde taşkınlık edilmemesi istenmektedir. (151)

Hız Muhammed, ashabından ibadetlerinde ileri gidenlerin, aşırı dere-cede katı davrananların halini, hiç bir zaman onaylamamıştır. Bütün bun-larda sebep aynıdır. Yani ruh ile madde arasındaki hassas dengeyi ko-rumak...

İslâm, insanı hayattan koparan ruhbanlığı, asla meşru saymamıştır. Aksine insana (halife olması sıfatıyla), yer yüzünü onarma, mamur hale getirme görevini, çeşitli üslûplarla hatırlatmıştır. Diğer taraftan İslâm'da namaz, zekât, oruç ve hac, ferdî ibadetler olduğu kadar, sosyal şuuru ve dayanışmayı kuvvetlendiren özelliklere de sahiptirler. Hatta müslümanın her türlü faaliyetinin ibadet çerçevesi içinde oluşu, madde ve ruh denge-sini korumada İslâm'ın ne derece i'tidale önem verişinin açık delilidir.

İslâm ruhun yücelmesi gayesiyle bedeni gereksiz yasaklar ve ağır işkencelere tabi tutan görüşlere değer vermez. İslâm gerçekten madde ve ruh arasında tam bir denge ister. Konu ile ilgili bir kaç misal daha ve-relim :

«...Rabbimiz, bize dünyada da, ahirette de iyilik - güzellik - ver...» (152)

Dünya nimetleri karşısında olumsuz tavır alanlar Kur'an'da şiddetle kınanmıştır :

«Ey Âdem oğulları! Her namaz kıldığınız yerde güzel elbiselerinizi gi-yiniz. Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah, israf edenleri sev-mez. Deki: Allah'ın kulları için yarattığı zineti, temiz ve hoş rızıkları, kim haram etmiş?...» (153)

(149) Bak: Ahmed Davudoğlu, Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi, Sönmez Ki-tabevi, İstanbul, 1978, c, 6, s, 225.

(150) Buhari, İ'tisam, 5; İbn. Mace, Menasik, 63; Neseî, Hac, 218; Ahmed b. Han-bel, c, 1, ss, 215, 347.

(151) Nisa, 4/171.

(152) Bakara, 2/201.

(153) Araf, 7/31 - 32.

«Ey iman edenler, Allah'ın size helal ettiği temiz şeyleri haram kılmanın ve haddi aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez. Allah'ın size verdiği rızıktan temiz ve helal olarak yeyin. İnandığınız Allah'tan korkun.» (154)

Bazı tefsirlerde bu âyetlerin iniş sebebi hakkında şu enteresan açıklamayı görüyoruz :

Bir grup sahabi aralarında önceden alınmış bir karar gereği: «Tenasül organlarımızı keseceğiz, dünya şehvetlerini tamamen bırakacağız. Yer yüzünde rahipler gibi dolaşacağız.» derler. Durumu haber alan Hz. Muhammed, bu grubun yaptıklarını onaylamaz. Çünkü Hz. Muhammed, kendisinin (bazan) oruç tuttuğunu, bazan da tutmadığını, namaz kılmakla birlikte uyduğunu, evlendiğini, sünnetinin de bu olduğunu açıklar. Böyle yapmayanların ise, sünnetinden yüz çevirmiş olacaklarını ifade eder. (155)

Hz. Muhammed, bu gibi aşırılıklara asla müsaade etmemiştir. Eğer bunları hoş karşılasaydı, İslâm az sayıda insanın katlanabileceği bir din olurdu. Halbuki İslâm, özel seviyedeki gruplara değil, bütün insanlığa hitap etmektedir. (156) Bu sebepten namazı uzatan birisine Hz. Muhammed fena halde kızmış ve şu ikazı yapmıştır :

«Ey insanlar! Hakikaten içinizde nefret ettirenler var! (Bundan böyle) hanginiz cemaate imam olursa namazı kısa tutsun! Çünkü arkasında yaşlı, güçsüz ve ihtiyaç sahipleri vardır.» (157) Yine namaz konusunda Muaz'la ilgili bir şikayet alan Hz. Muhammed, fena halde kızmış ve «Sen fitneci misin ey Muaz!» diye çıkmış, ve bu sözünü üç kere tekrarlamıştır. (158)

İşte bu yüzden, Muaz ve Ebu Musa'yı Yemen'e gönderirken: «Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, ürkütmeyiniz, birbirinize bağlı olunuz, ihtilafa düşmeyiniz.» (159) tavsiyesini yapar.

İnsan psikolojik olarak, çabuk usanan bir varlıktır. Gücü de sınırlıdır. Çok kısa bir dönem için katlanılan bazı faaliyetler, uzun süre yapılırsa bıkkınlık gelir.

(154) Maide, 5/87 - 88.

(155) Bak: İbn. Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azım, (1 - 4), Beyrut, 1969, c, 2, s, 87.

(156) Yusuf El-Kardavî, İslâmî Uyanışın Problemleri, (Terceme: H. F. Ulus), Risale Yay., İstanbul 1986, s, 28.

(157) Müslim, Salat, 182, 183, 184, 185.

(158) Buhari, Ezan, 63.

(159) Buhari, Cihad, 164.

Öyle kişiler vardır ki, bunlar belli bir süre sert tutumları ve aşırılıkları ile dikkat çekerler. Ama zamanla, bunların bir çoğu değişmektedir. Hatta bütün duygularında aşırı çözülmelere bile maruz kalanlar az değildir. Bu konuda da Hz. Muhammed'in bir çok uyarısı vardır :

«...Gücünüzün yeteceği amelleri yapın. Çünkü siz usanmadıkça Allah usan(mış muamelesi yap)maz. Allah'ın en sevdiği amel, az da olsa devamlı olanıdır.» (160)

«Şüphesiz din kolaylıktır. Hiç kimse dinle boy ölçüşemez, aksi halde din onu yener. İ'tidalli olunuz...» (161)

4. Evrensellik

İslâm eğitimi evrensel bir özelliğe sahiptir. Çünkü Allah, bütün âlemlerin rabbi ve yaratıcısıdır. (162) Bu özelliğin eğitsel sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz :

a. İslâm eğitimi, geçmiş ve gelecek bütün beşeri ve kainatı kapsamaktadır. Şüphesiz Kur'an bütün insanlığa hitabetmektedir. Bundan sonra da bu devam edecektir. Allah'ın yer yüzünde özel bir milleti yoktur. Kur'an'da herkes İslâm akidesine bağlanmaya davet edilmektedir.

b. İslâm eğitimi her hangi bir millet ya da grubun eğitimi değildir. Hz. Muhammed İslâm da'vetine başladığı zaman, bu prensibi titizlikle uygulamıştır. O hiç bir zaman Arap toplumunun birleştirilmesi ve hakim kılınması gibi bir hedef gütmemiştir.

c. İslâm eğitimi, herhangi bir tabakanın yüceltilmesini hedef alan bir eğitim de değildir. İblakis bu eğitimde bütün insanlar Allah'ın kullarıdır. Hepsisi de tarağın dişleri gibi birbirine eşittir. Yine bütün insanlar Adem'dendir. Adem ise topraktan... Onun için İslâm'a inanan herkes insani ölçüler içinde kardeşlerdir.

5. Ahlakî Bir Eğitim

İslâm cemiyeti tanzim işini, sadece kanunlara bırakmaz. Çünkü kanunlar, cemiyeti en aşağı derecede düzene koyarlar. Bundan aşağı bir hayat zaten düşünülemez. Bu sınır aşıldığında anarşi başlamış demektir.

Ahlâkın değişmez ölçüsü, insanın hemcinsine tecavüz etmemesi esasına dayanır.

(160) Müslim, Müsafirîn, 215.

(161) Buhari, İman, 29.

(162) Fatıha, 1/1; Şuara, 26/24.

Eğitimden gaye, insanı bizzat kendi özellikleri doğrultusunda mükemmelleştirmektir. (163) Olgun bir ahlâka kavuşmak da bu şekilde mümkün olur. Çünkü insandaki nötr güçlere gerekli ilgi gösterilmezse, l'tidal bozulur, çatışma başlar.

Kur'an'da Hz. Muhammed'in davranışları, büyük bir ahlâk nümunesi olarak gösterilmiş ve övülmüştür. (164) Ahlâkî güzellikleri tamamlamak için gönderildiğini söyleyen (165) Hz. Muhammed'in bütün çabası, insanı yaratılış gayesine yöneltmekti. Diğer taraftan bu faaliyet, İslâm'ı yaşatma gayretidir. İslâm ise, baştan başa güzel ahlâktır. (166) İman yönünden mükemmel olmak da yine ahlâkın güzel olmasına bağlıdır. (167)

İslâm eğitiminin ahlâka ne derece önem verdiğini anlamak o kadar zor değildir. Çünkü her âyet ve hadis, ya iyiliğe teşvik; ya da kötülüklerden sakındırmayı hedef almaktadır. Nitekim Hz. Muhammed dualarında da «iyi ahlâk» istemektedir. (168) Bir peygamberin Allah'tan «iyi ahlâk» istemesi, konunun önemini açıkca ortaya koymaktadır. (169)

İnsana verilen şeylerin en üstünü, (170) mizanda en ağır geleni, (171) iyi ahlâktır. Şüphesiz iyi ahlâka sahip olanlar, insanların en hayırlılarıdır. (172)

Ahlâken insanların en üstünü olan, (173) kötü ahlâktan Allah'a sığınan Hz. Muhammed, (174) en çok iyi ahlâk sahibi olanları sever, (175) insanlara da iyi ahlâkla muamele edilmesini isterdi. (176)

İslâm eğitiminin hedefi, davranışların güzelleştirilmesidir. Hayra ulaşmak ve olgunlaşmak ancak bu şekilde mümkün olur.

(163) Muhammed Ahmed es-Seyyid, Mucizetu'l-İslami't-Terbeviyye, Kuveyt, 1978, ss. 16 - 17.

(164) Kalem, 68/4.

(165) Muvatta, Hüsnü'l-Hulk, 7.

(166) Ahmed b. Hanbel, c. 2, ss. 469, 481.

(167) Darimi, Sünnet, 14.

(168) Müslim, Müsafirin, 201; Davut, Salat, 199; Tirmizi, Da'vat, 32; Nesei, İftitah, 16, 17; Darimi, Salat, 33; Ahmed b. Hanbel, c. 1, s. 94.

(169) Seyyid S. Nedvi, Tebliğat (1 - 5), (Terceme, Ali Gencell, Hazırlıyan: Eşref Edip), İstanbul 1971, c. 4, s. 1493.

(170) Ahmed b. Hanbel, c. 4, s. 278.

(171) Tirmizi, Bir, 51, 62; Ahmed b. Hanbel, c. 4, s. 443.

(172) Tirmizi, Bir, 58.

(173) Müslim, Mesacid, 267.

(174) Tirmizi, Da'vat, 126.

(175) Buhari, Menakib, 23.

(176) Muvatta, Hüsnü'l-Hulk, 1; Tirmizi, Bir, 55.

Görülüyor ki, İslâm eğitiminde din ile ahlâk iç içedir. Dinen mükemmel olan insan, ahlâken de faziletli bir kişidir. Bu açıdan bakıldığında, Kur'an müslümanın ahlâk kitabıdır. (177)

Başlangıçta bütün peygamberlerin daveti, insanlığa ahlâk öğretmeye yöneliktir. Bu sebepten ilk tebliğlerine ahlâk öğretimiyle başlamışlardır. Onun için peygamberler, toplumların ahlâk ve inançları bozulduğunda gönderilmişlerdir. İnsanlığa sulh ve sükûn dolu bir hayat plânı, daima peygamberler tarafından sunulmuştur. Bunların hepsi de doğru söylemenin, davranışlarda samimi olmanın, vazifeyi yerine getirmenin, yardımlaşmanın, cömertliğin, insan sevgisinin, başkalarına faydalı olmanın, insaf ve adaletin «iyi»; yalan söylemenin, hırsızlığın ve zulmün ise «kötü» olduğunu anlatarak, buldukları toplumu islah etmeye çalışmışlardır.

Şüphesiz İslâm'ın dışındaki dinlerde de güzel ahlâk vardır. Fakat bünöyle «iyi ahlak»ın örneklerini İslâm'da görmekteyiz. Hz. Muhammed dinle birlikte, bu güzel ahlâkı da tamamlamıştır. (178)

Ahlâk eğitiminin temeli nefis terbiyesidir. Yer yüzündeki mücadelenin en çetini de nefisle olan mücadeledir. Çünkü nefis, bütün kötülüklerin kaynağıdır. Onun için, küçük yaştan itibaren kuvvetli bir eğitimle kontrol altına alınması gerekir. (179)

Ahlâk eğitiminde «nefis kontrolü» gerçekten çok önemlidir. Kişinin kendi yaptıklarını tenkide tabî tutması ve bunda objektif olması kolay bir iş sayılmaz. Hele insanın suçunu ve eksikliğini görebilmesi, oldukça zordur. Çünkü insan, kolay kolay eksikliği ve kaybetmiş olmayı kabullenemez.

İnsanın nefisle olan mücadelesini Hz. Muhammed «Büyük Cihad» olarak vasıflandırmıştır. (180) Bu tasvir, konunun önemini ve zorluğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ameller içinde fazilet itibariyle, en üst derecelerde kabul edilen cihadı, (181) tam olarak yerine getiren kimse, yine nefsiyle cihad den kişidir. (182)

Nefis kontrolü, görünülen gibi olmayı, ya da olunduğu gibi görülme-

(177) Ahmed Gallûş, a.g.e., s. 27.

(178) Muvatta, Hüsnu'l-Hulk, 8.

(179) Fahrunnisa Yetmen, Ahlakın Temeli Nefis Terbiyesidir, Ankara, 1958, s. 3.

(180) Ebu Hamid Muhammed İbnu Muhammed Gazali, İnyau Ulumi'd-Din, (1-4), Mısır 1939, c. 3, s. 63, (Beyhaki, Züh'd'den naklen).

(181) Buhari, Edeb, 1; Ahmed b. Hanbel, c. 3, s. 32.

(182) Tirmizi, Cihad, 3; Ahmed b. Hanbel, c. 4, ss. 30 - 32.

yi gerektirir. Onun için de insanın kibir, yalan, riya ve bencilliği içinden atması gerekir.

İnsan çok yönlü bir varlıktır. Onu tanımadıkça, yani nasıl bir fitrata sahip olduğunu bilmedikçe, «nasıl olması gerektiği» konusunda akıl yürütemeyiz.

İnsan vardır, sözü işitir, arkasından en güzelini tatbik eder. (183) İnsan vardır, ölmüşçesine gerçekleri duymaz. (184)

Bazı insanlar mal ve kuvvet yönüyle güçlü olabilir, haricteki bütün düşmanlarına galebe çalabilir, rakiplerini bir anda saf dışı edebilir. Fakat, nefsinin derinliklerinde bulunan arzuları önünde, son derece zayıftır. Bazı kişiler de mal ve makam itibarıyla zayıf olup, nefsinin istekleri karşısında kuvvetli olabilir.

Gerçekte bu iki tipin hangisi daha güçlüdür? Şüphesiz ki birincisi... (185)

Nefis kontrolü, insanı davranıştan alıkoymak manasına gelmez.

Nefis kontrolünü, beşeri çöküntüyü firenleyen yegane ahlâk eğitim metodu olarak kabul etmek zorundayız. İnsandaki kötü arzuların, isteklerini karşılamak üzere ayaklandıklarında, mutlaka bir mürakıba ihtiyaç vardır. Bu mürakımın bir başka adı da şiddetli bir «vicdan azabı»dır. Böyle bir nefis sahibi, başkalarına kötülük yapamaz. Suç işlediğinde de itiraf etmekten kendisini alamaz.

İslâm geldiğinde cahiliyye toplumu, kontrolsüz akan sel suları gibi idiler. Ne bir idare kabul ediyorlar, ne bir nizama tabi oluyorlar, ne de belli bir prensipleri vardı. Sadece arzu ve heveslerinin istikametinde yürüyorlardı. İşte böyle bir toplum, bir çok insanî değerlerden uzak olmalarına rağmen, kısa zamanda iyilikleri emreden, kötülüklerin karşısına dikilen hayırlı bir toplum haline gelip (186) diğer milletlere önderlik yapacak seviyeye geldiler. Bunun sırrı, yukarıda zikrettiğimiz ahlâki prensiplerde aranmalıdır.

İslâm'da ahlâk eğitimi müsbet (icabî) bir yol izler. Yani eğitim esnasında, ahlâki kaidelerin yerleştirilmesi üzerinde fazla durulur. Çünkü ahlâki kaideleri yerleştirmek ve bu değerleri korumak, kötü ahlâki değiştirmekten daha kolay ve iyidir. Öğrenme kanunları açısından da böyle bir

(183) Zümer, 39/16.

(184) Fâtır, 35/22.

(185) Muhammed Cevad Mağniyye, Felsefetu'l-Ahlâk f'l-İslâm, Beyrut, 1979, s. 197.

(186) Ali İmran, 3/110.

öğretim, daha kalıcı olur. Nasıl ki, ilaç almak yerine, sıhhati korumak daha faydalı ise, iyi davranışları elde etmek de o derece faydalıdır.

Ahlâkî davranışların kazandırılması için küçük yaştan işe başlamak gerekir. Çünkü, «çocuklukta öğrenilen, taşın üzerine nakış yapmak; büyüklükte öğrenilen ise, suyun üzerine yazı yazmak gibidir.» (187)

Küçük yaşlarda kazanılan değerlerin, ilerde değiştirilmesi zor olur. Bu gerçek ışığında, ahlâk eğitiminin ailede başlamasının gerektiğini söyleyebiliriz.

Çocukluk döneminin en önemli özelliği, başkalarını taklid etmedir. Çocuk bilerek ya da bilmeyerek çevresindekileri taklid eder, onların davranışlarını benimser. Bir bakıma taklid, davranışların oluşmasında en müessir güçtür. Bu sebepten çocuklar eğitilirken, bilgiler daima «iyi»nin galip geldiği bir kalıp içerisinde verilmelidir. Hiç bir zaman, (kötülüklerden sakındırmak maksadıyla da olsa), ilk çocukluk çağlarında, menfi örnekler verilmemelidir. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, çocuklara ahlâki davranışları kazandırmak, kendilerini eğiten çevrelerin tutumuna bağlıdır.

İbni Sina, eğitimin güzel olması için öğretmenin çocukla birlikte çocuk olmasını ister. Utbe b. Ebi Sufyan'ın tavsiyesi de oldukça dikkat çekicidir. Çocuğunun terbiyecisine ibret dolu ve ilgi çekici bir uyarıda bulunur: «Oğluma yapacağın islah, nefsine yapacağın islahtır. Çünkü o, senin gözünden görür. O'na göre güzellik, senin güzel gördüklerin; çirkinlik de senin çirkin saydıklarındır.» (188)

Çocuk ilk önce anne-baba ve büyük kardeşlerini taklid eder. Bu çağlarda taklid yoluyla yazılanlar, öğretim yoluyla kazanılanlardan daha çoktur.

Büyük eğitimci Gazâlî de bu konuda şunları söyler: «Çocuk anne ve babasının yanında bir emanettir. Temiz kalbi de her çeşit nakış ve şekilden boş, saf, kıymetli bir cevherdir. O her nakışı kabule hazırdır. Kendine yöneltilen her şeyi de alabilecek durumdadır. Eğer o, hayra alıştırılır, hayır öğretilirse, hayır üzere büyür, dünya ve ahirette mesud olur.» (189)

Çocuk ilk gelişme çağlarında ihmal edilirse, ahlâki bozulur, yalancı, hasedci, hırsız ve benzer bir çok kötü alışkanlıklar kazanabilir. Bütün bu kötü huylardan anoak, iyi bir ahlâk eğitimi sayesinde korunur. (190)

(187) Hafız Nuruddîn Ali b. Ebi Bekr el-Heyseni, Mecmau'z-Zevâid, (1 - 10), 2. Baskı, Beyrut, 1967, c. 1, s. 125.

(188) El-İbraşi, a.g.e., ss, 113 - 114.

(189) Gazalî, a.g.e., c. 3, s. 69.

(190) Gazalî, a.g.e., c3, s. 70.

Çocuk nötr bir vasıfta dünyaya gelmiştir. «Hayır» ya da «şer» üzere olmayıp her iki tarafa da meyilecek şekilde yaratılmıştır. İyi olsun kötü olsun, her çeşit ahlâka ve ilme elverişlidir. (191)

Çocuğun anne ve baba üzerindeki haklarından birisi de terbiyesinin güzel yapılmasıdır. Çocuğun ahlâk eğitimine bu kadar elverişli olmasına rağmen, kötü bir huya sahip olması, anne, babasının ve çevresinin ihmâ-linden kaynaklanır.

İslâm ahlâk eğitiminin esaslarını şöyle özetleyebiliriz :

a. Görüldüğü gibi ahlâk eğitimi, ahlâkî prensipleri, küçük yaştan itibaren -uzun zaman alıştırma yapmak suretiyle- alışkanlık haline getirmekle olur. Öyleki bu davranışlar, tıpkı içgüdüsel bir hareket haline dönüşmelidir. (192)

b. Ahlâk eğitimi kişide, «iyi» ve «kötü»yü ayırabilecek bir mantık oluşturmaktadır.

c. Diğer dersler nasıl öğretiliyorsa, ahlâkî prensipler de aynı şekilde öğretilmeli. Çünkü «hayır»ı yapmak için, önce onun çok iyi bilinmesi gerekir. Sonra bu bilgiler, iyi bir eğitim ortamında ahlâkî kişiliği oluşturur. Ahlâkî çözümler başta «ahlâkî değerler»in kavranmasından kaynaklanır.

d. Ahlâkî prensiplerin sadece telkin edilmesi ya da mücerred olarak öğretilmesi yetmez. Bunlarla birlikte, nefsi bütün reziletlerden temizleyip zahîr ve batın olarak ahlâkî faziletleri yerleştirmek gerekir.

e. İslâm insanı bütün şartlarda hayır için bir anahtar; şer için de bir kilit olarak yetiştirmeyi hedef almıştır.

f. İslâm, ahlâk eğitimi için, her eğitim merhalesinde, etkili olan bütün metodları kullanır.

g. İslâm, ferdin ıslahı için, sosyal çevrenin önemine her vesîleyle dikkat çeker. Çünkü kötü bir çevre, direkt ya da indirekt olarak rezilet telkin eder.

h. Bütün sosyal müesseseler ahlâk eğitimine yardımcı olmalıdır. Meselâ kitle iletişim araçları «iyi örnek»in oluşturulmasında büyük bir eğitim aracıdır.

Aile de en önemli ahlâk eğitim müessesesidir .Her şeyden önce ço-

(191) Gazali, a.g.e., c, 3, s, 71.

(192) Mikdat Yalçın, Cevanibu't-Terbiyyeti'l-İslamiyyeti'l-Esasiyye, 1. Baskı, 1986, c, 1, s, 297.

cuğun ahlâkî kişiliğini kazanmasında ana - babanın ve yakın akrabaların rolü büyüktür.

6. *Tedric ve Müjdeleme*

İslâm eğitiminde tedric esastır. Kur'an'ın bir anda indirilmeyişi, Hz. Muhammed'in ferdî farklılıklara dikkat edişi, tedricin ne derece önemli olduğunu gösterir. Eğer böyle olmasaydı, insanlara İslâmî prensipler çok ağır gelirdi.

Tedricî eğitimde kolaydan zora doğru bir yol izlenir. Bu şekilde meseleler daha kolay anlaşılır.

Tedric günümüzde de çok önemlidir. İslâm'ı anlatmak isteyen herkes, bu metodun inceliklerini iyi kavramak zorundadır. Kur'an'da Hz. Muhammed'in İslâm'ı anlatırken takip ettiği yol şöyle tasvir edilir: «Eğer sen, kaba, katı yürekli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılıp gitmişlerdi bile.» (193)

Eğitimci bu psikolojik esasa büyük ölçüde dikkat ederek, karşısındaki kimseleri ürkütmemelidir. Sert konuşmak, şiddet göstermek, nefret ve düşmanlık doğurur. O zaman iyi şeyler bile kötü etkiler yaratır. Böyle bir davranış karşısında, gerçekleri kabule hazır olanlar, hata bulma gayreti içersine girip karşı çıkabilirler. Neticede eğitim hedefine ulaşmaz.

Peygamberlerin hepsi de tedric metodunu kullanmıştır. Bir nevi bu metod, tabii ve sosyal çevrede uyulması zaruri bir kanundur. Hz. Musa ile kardeşi Hz. Harun, gurura kapılıp gerçeklerden yüz çevirmesin diye, Firavn'a yumuşak konuşmakla emredilmişlerdir. (194)

İnsanın biyolojik gelişimi nasıl uzun zaman alıyorsa, aynı şekilde, bir şeyi kabullenip uygulaması da uzun zaman alır.

Allah, kulları için zorluk değil, kolaylık ister, (195) Bizden de gücümüzü aşan şeyleri arzu etmememizi tevsiye eder. (196)

Hz. Muhammed, tedrici uygulamakla, cahillik için örnek gösterilen o bozuk toplumu, kısa zamanda medeni bir toplum haline getirmiştir. Tabii ki bu uygulamada müjde ruhu hakimdir. Nefret ettirme ve ümitsizlik aşılama yoktur.

Bu yönüyle İslâm eğitimi geniş bir düşünce ufkuna sahiptir. Hiç bir zaman insanları dar bir çerçeve içersine sıkıştırmamış, daima hatadan

(193) Ali İmran, 3/159.

(194) Taaha, 20/43 - 44.

(195) Bakara, 2/185.

(196) Bakara, 2/286.

dönebilme şansı tanımış ve müdeler sunmuştur. Bu özellik, iyiye yönelmek için, her zaman itici bir kuvvettir. Tebliğ edilen kaldelerin uygulanması, bu duygu içersinde daha kolay olur.

SONUÇ

İslâm eğitimi, başarısı tarihen sabit bir eğitim sistemidir.

İslâm eğitimi «nefis kontrolü» ve «güzel ahlaka teşvik» gibi iki temel esası benimsemiştir. Davranışların daima, bu iki özellik doğrultusunda disipline edilmesi söz konusudur.

Pedagoji tarihleri bir çok eğitimcinin ismiyle doludur. Çağlar değiştikçe, insanı eğitime konusundaki fikirler de değişmiş, her devir için yeni ve modern kabul edilen fikirler, daha öncekileri pedagojik (terbiyevi) olmamakla suçlamıştır. Bugün bile hâlâ belirli bir noktada fikir birliği yoktur. Bu gidişle ve bu düşünceyle, en güzel eğitim sisteminin hangisi olduğu, tartışılacaktır.

Bütün bunlara karşılık, bir eğitimci olarak Hz. Muhammed'in hayatı ortadadır. Uyguladığı ve başardığı bir eğitim sistemi vardır ki, değerini korumaktadır. Aynı zamanda bu sistem O'nun hayatında tamamen şekillenmiştir.

İşte bu şekilleniş, İslâm eğitimini diğer eğitim sistemlerinden ayırır. Bu sayede bu gün, ideal bir örneği göstererek eğitim yapma imkânı vardır. Üstelik hayatın tamamını kapsayan bir görünümde sunulabilme şansına da sahiptir. Diğer taraftan bu eğitim sistemi ilâhî kaynaktan gelmiştir. İlaâhî terbiyeden geçen kimse tarafından uygulamalı bir şekilde öğretimi yapılmıştır. Halbuki bir çok eğitim sistemleri teori olmaktan ileri gidememiştir. Herhangi bir otorite tarafından desteklense bile, bütün teferruatıyla uygulanma şansı elde edememişlerdir.

İslâm eğitimi «insana bir bütün olarak bakma» ilkesini koruduğu müddetçe, daima uygulanma şansını koruyacak, insanlığı huzura götüren bir rehber olacaktır.

Temennimiz, İslâm eğitiminin objektif bir gözle incelenmesi ve insanlığın istifadesine sunulmasıdır.

A GENERAL LOOKING AT ISLAMIC EDUCATION

Doç. Dr. Abdullah ÖZBEK

SUMMARY

Every philosophy of education has its own principles. The philosophy of education in Islam is based on certain principles. All these principles were extracted from Qur'an and Sunna.

We can summary Islamic education in that manner :

1. The principle of monotheism is essential. The other beliefs depend on it.

2. The human in Islamic education is thought totally. Any of natural gift is not neglected in the process of education. On the other hand, this education is suitable for human nature, minds and its psychology. So, it can be applied in every kind of condition.

3. Another principle of Islamic education is freedom of thought, which is against blind tradition and fanaticism.

In this context Islam extols knowledge and scholar. We can contemplate the meaning of the words of God: «Say: Are those equal, those who know and those who don't know?» (Zümer, 39/9.) and «Say: O my Lord! Advance me in knowledge.» (Taha, 20/114.).

It is clearly know that Islam accepts every kind of useful knowledges as its property.

4. Islamic education takes care of individual differences during the teaching. According to Islam, all humans must be taught in comparison with their minds.

5. The Qur'an wants Muslims to use their senses and their minds.

6. Islamic education is «work» or «action». And this work must be done weel. Because our prophet Muhammed says: «God desires that when any of you does a work, he should do it weel. (Look: Müslim, İman, 147.).

7. Islamic education impresses on the humans are equality among the people. The superiority depends on only the basis of human piety.

8. There is the principle of co-operation between the members of society.

9. Justice is the principle of Islamic education.

It is clearly understood that Islamic education is modern. Because we can solve our problems by it.